

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні
Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

НА ТЕМУ: «ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНИХ ГАЛУЗЕЙ
ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОЛІТИКИ
ВІДНОВЛЕННЯ»

другий (магістерський)
(рівень вищої освіти)

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0722-
удмф-з
072 Фінанси, банківська справа та
спеціальності страхування
(шифр і назва спеціальності)

освітньої програми Управління державними та
місцевими фінансами
(назва освітньої програми)

О.Д.Павелко
(ініціали та прізвище)

Керівник доцент кафедри інформаційної економіки,
підприємництва та фінансів, доцент, канд.
екон. наук Оглобліна В.О.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Рецензент професор кафедри інформаційної
економіки, підприємництва та фінансів,
професор, д-р екон. наук Глущевський В.В.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНЖЕНЕРНИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ
ІНСТИТУТ ім. Ю.М. ПОТЕБНІ**

Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів

Рівень вищої освіти другий (магістерський)

Спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

(код та назва)

Освітня програма Управління державними та місцевими фінансами

(код та назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, д-р екон. наук, проф.

_____ Шапуров О.О.

(підпис)

“ _____ ” _____ 202_ р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ

Павелко Олесі Дмитрівні

(прізвище, ім'я та по-батькові)

1. Тема роботи Перспективи розвитку стратегічних галузей промисловості України в умовах політики відновлення

керівник роботи Оглобліна В.О., канд. екон. наук, доцент
(прізвище, ім'я та по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затвержені наказом ЗНУ від « 09 » Жовтня 2023 р. № 1583-с

2. Строк подання студентом роботи 06.12.2023

3. Вихідні дані до роботи 1. Постановка задачі.
2. Перелік літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)
1. Теоретична частина. Концептуальні засади розвитку стратегічних галузей промисловості в умовах політики відновлення.
2. Аналітична частина. Дослідження розвитку стратегічних галузей промисловості України.
3. Рекомендації. Удосконалення розвитку стратегічних галузей промисловості України в умовах політики відновлення.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) Презентація

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
1	<i>Оглобліна В.О., доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, к.е.н.</i>		
2	<i>Оглобліна В.О., доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, к.е.н.</i>		
3	<i>Оглобліна В.О., доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, к.е.н.</i>		

7. Дата видачі завдання 09.10.2023**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Розробка плану роботи.	09.10.23	
2.	Збір вихідних даних.	17.10.23	
3.	Обробка теоретичних джерел.	31.10.23	
4.	Розробка першого і другого розділу.	8.11.23	
5.	Розробка третього розділу.	22.11.23	
6.	Оформлення і нормоконтроль кваліфікаційної роботи.	30.11.23	
7.	Захист кваліфікаційної роботи.	14.12.23	

Студент _____
(підпис)О.Д.Павелко
(ініціали та прізвище)Керівник роботи _____
(підпис)В.О. Оглобліна
(ініціали та прізвище)**Нормоконтроль пройдено**Нормоконтролер _____
(підпис)О.О.Шапуров
(ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Павелко О.Д. Кваліфікаційна робота магістра «Перспективи розвитку стратегічних галузей промисловості України в умовах політики відновлення»: 97 с., 5 рис., 1 табл., 61 джерело, —додатки.

Ключові слова: ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ, КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ, ПОЛІТИКА ВІДНОВЛЕННЯ, СТРАТЕГІЧНІ ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ.

Обґрунтовано концептуальні засади розвитку стратегічних галузей промисловості в умовах політики відновлення. Виконано дослідження розвитку стратегічних галузей промисловості України. Запропоновано заходи з удосконалення розвитку стратегічних галузей промисловості України в умовах політики відновлення.

ABSTRACT

Pavelko O.D. Master's qualifying paper «Prospects for the development of strategic industries of Ukraine under the conditions of the recovery policy»: 97 pages, 5 figures, 1 tables, 61 references, – supplements.

Keywords: TOOLKIT OF INDUSTRIAL POLICY, CONCEPT OF DEVELOPMENT, POLICY OF RECOVERY, STRATEGIC INDUSTRY BRANCHES.

The conceptual foundations of the development of strategic branches of industry in the conditions of the recovery policy are substantiated. A study of the development of strategic industries of Ukraine was carried out. Measures to improve the development of strategic industries of Ukraine in the conditions of the recovery policy were proposed.

ЗМІСТ

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ	2
РЕФЕРАТ	4
ABSTRACT.....	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ В УМОВАХ ПОЛІТИКИ ВІДНОВЛЕННЯ	9
1.1 Державна політика пріоритетного розвитку промисловості України	9
1.2 Проблеми післявоєнної деіндустріалізації України та вектор розвитку промислової політики	14
1.3 Концепція розвитку стратегічних галузей промисловості України: інструментарій промислової політики, погляд 2021 р. у 2024 р	23
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ.....	34
2.1 Стан та перспективи розвитку промислового перероблення сировинних ресурсів України.....	34
2.2 Відбудова України для розвитку: зарубіжний досвід	42
2.3 Проблеми та перспективи розвитку стратегічних галузей промисловості України	58
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОЛІТИКИ ВІДНОВЛЕННЯ	65
3.1 Перспективи модернізаційних зрушень у промисловості України в процесі євроінтеграції	65
3.2 Цифрова трансформація в галузях господарського комплексу України	72
3.3 Стратегічні напрями відбудови галузей промисловості	75
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	90

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В економіці України роль промисловості залишається ведучою, адже поступ промислового сектору обумовлює найбільший мультиплікативний ефект на економіку країн з різним рівнем економічного розвитку, виробляючи значну частину ВВП, стимулюючи інноваційну діяльність, гарантуючи одержання великої частки експортних доходів. На нашу думку, деіндустріалізація, яка поступово відбувалась до війни а привела до частки переробної промисловості у ВВП, яка становила близько 20%, стала однією з причин того, що РФ безперешкодно вторглась в Україну. Якщо б ми самостійно виробляли більше зброї, розвивали ВПК, мали б складну техніку, більше доходів бюджету на фінансування армії – ворог би декілька разів подумав, чи варто нападати.

Держава має встановити розвиток промисловості як пріоритет і, відповідно, сформуванати набір інструментів, які сприятимуть розвитку високотехнологічних виробництв. Жодна країна у світі не змогла досягти розвитку переробної промисловості в рамках концепції вільного ринку. Усі розвинуті країни застосовували широкий набір стимулів, щоб ця промисловість з'являлася. Звісно, перемога у війні дасть значний поштовх для розвитку економіки й промисловості зокрема, але вважаємо, що багато що можна робити вже зараз, тому магістерського дослідження є вельми актуальною.

Об'єктом дослідження є процеси розвитку стратегічних галузей промисловості України в умовах політики відновлення.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних та практичних аспектів щодо перспектив розвитку стратегічних галузей промисловості України в умовах політики відновлення.

Метою кваліфікаційної роботи є розробка практичних рекомендацій з розвитку стратегічних галузей промисловості України в умовах політики відновлення.

Для досягнення мети вирішені наступні завдання:

- досліджено концептуальні засади державної політики пріоритетного розвитку промисловості України;
- окреслено проблеми післявоєнної деіндустріалізації України та вектор розвитку промислової політики;
- досліджено концептуальні положення розвитку стратегічних галузей промисловості України;
- проаналізовано стан та перспективи розвитку промислового перероблення сировинних ресурсів України;
- проаналізовано зарубіжний досвід відбудови промисловості для розвитку;
- досліджено проблеми та перспективи розвитку стратегічних галузей промисловості України;
- опрацьовано перспективи модернізаційних зрушень у промисловості України в процесі євроінтеграції;
- запропоновано цифрові трансформації в галузях господарського комплексу України та стратегічні напрями відбудови галузей.

В кваліфікаційній роботі використано такі загальнонаукові і спеціальні *методи дослідження*: діалектичний метод і метод спостережень, методи критичного та порівняльного аналізу і синтезу, системний підхід, ситуаційний підхід.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

– **удосконалено** теоретичний підхід до структуризації перспектив модернізаційних зрушень у промисловості України в процесі євроінтеграції, який, на відміну від існуючого, враховує такі складові: стимулювання виробництва більш технологічної продукції; інтеграцію України в європейські ланцюги доданої вартості; розвиток підприємництва; впровадження реформ у промисловості, її розбудови завдяки участі України у фондах і програмах ЄС; реалізація спільних виробничо-інноваційних проєктів у перспективних секторах;

– *удосконалено* науково-практичний підхід до цифрової трансформації в галузях господарського комплексу України, який, на відміну від існуючого, враховує активізацію участі у програмі «Цифрова Європа», що забезпечить розвиток інфраструктури; сприяння цифровій трансформації; зміцнення технологічного потенціалу; стійке економічне відновлення та поглиблення інтеграції до європейського цифрового ринку.

Інформаційною базою дослідження слугували методичні та наукові праці з теми дослідження, нормативні та законодавчі акти України, статистична інформація.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні теоретичні та прикладні положення, викладені в кваліфікаційній роботі, доведено до рівня методичних підходів та практичних рекомендацій, які можуть бути використані для розвитку стратегічних галузей національної промисловості як запорука економічного розвитку України.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження були представлені в доповіді на III Всеукраїнській науково-практичній конференції за участю молодих науковців «Актуальні питання сталого науково-технічного та соціально-економічного розвитку регіонів України».

Публікації. Основні положення роботи опубліковано в матеріалах Всеукраїнській науково-практичній конференції за участю молодих науковців.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ В УМОВАХ ПОЛІТИКИ ВІДНОВЛЕННЯ

1.1. Державна політика пріоритетного розвитку промисловості України

Деіндустріалізація в Україні почалась задовго до вторгнення Росії, і навіть до початку війни в 2014 році [1].

В економіці України роль промисловості залишається ведучою, адже поступ промислового сектору обумовлює найбільший мультиплікативний ефект на економіку країн з різним рівнем економічного розвитку, виробляючи значну частину ВВП, стимулюючи інноваційну діяльність, гарантуючи одержання великої частки експортних доходів.

Промисловість – провідна галузь господарського комплексу держави, яка має за мету добування та переробку природних багатств. Від стану та розвитку промисловості залежать стан і розвиток інших галузей економіки, соціально-культурного та адміністративно-політичного будівництва, а отже, й рівень життя громадян, розвитку суспільства, держави в цілому. Промисловість підрозділяють на важку (виробництво засобів виробництва) та легку (виробництво предметів споживання), а також на нафтову, вугледобувну, текстильну, харчову та інші види (залежно від кінцевого продукту), які є підгалуззями промисловості. В свою чергу, підгалуззі промисловості поділяються на ще більш дрібні – так звані субгалуззі промисловості. Наприклад, підгалуззь текстильної промисловості поєднує текстильні, швейні та інші підприємства; підгалуззь гірничої промисловості – гірничодобувні, гірничо-збагачувальні, гірничо-металургійні та інші підприємства тощо. Промисловість є досить складною системою, що поєднує різні підгалуззі. Галузева організація промисловості визначає складну структуру органів державного управління в цій галузі [2].

Структурний склад промисловості України складається з переробної, добувної промисловості, розроблення кар'єрів, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, водопостачання, каналізації, поводження з відходами. Розвиток промислової галузі сприяє створенню та підтримці мільйонів робочих місць, як безпосередньо в самому секторі, так і в суміжних галузях, наповнюючи податковими надходженнями державний бюджет, формуючи тим самим фундамент для сталого соціально-економічного розвитку країни.

Предбачена Угодою про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [3] поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та ЄС почала функціонувати з 1 січня 2016 року. До 1 січня 2016 року згідно з постановою Комісії ЄС від 16.04.2014 р. №374/2014 Європейський Союз надав Україні в односторонньому порядку автономні торговельні преференції. Автономні преференції діяли з 23 квітня 2014 року до 31 грудня 2015 року. Метою зазначених заходів було одностороннє зменшення або скасування митних зборів ЄС на товари, що походять з України. Тобто фактично Україна експортувала товари до ЄС на преференційних умовах, наближених до умов, передбачених ЗВТ, ще з 23 квітня 2014 року. Проте ані автономні преференції, ані подальший початок функціонування ЗВТ не призвели до зростання в українській промисловості.

В 2014 – 2015 роках індекс промислової продукції обвалився, відповідно, на 10,1% та 12,3%. Після чого у 2016 – 2018 роках індекс промислової продукції демонстрував мінімальне зростання відновлювального характеру в межах 1,1-4%, що в умовах обвалу попередніх років можна вважати стагнацією.

Основними чинниками стрімкого падіння в промисловості стали анексія Росією Криму, військове протистояння на сході країни разом з втратою контролю над частиною території Донбасу, втрата російського ринку та кооперації з російськими промисловими підприємствами, а також несприятлива кон'юнктура цін на основні товари українського експорту, технічні бар'єри та

низький рівень кооперації української промисловості з промисловістю Євросоюзу, падіння внутрішнього попиту та відкритість економіки України для імпорту промислової продукції [4].

Унаслідок повномасштабних бойових дій, які розв'язані рф 24.02.2022р., у багатьох регіонах України пошкоджено або знищено значну кількість промислових підприємств. Певну частину потужностей релокували до інших регіонів або навіть сусідніх країн. Підприємства, що працюють, мають значні проблеми з попитом та логістикою, доступом до кредитних ресурсів та ін. Це загрожує деіндустріалізацією України, хоча й до війни промисловість нечасто відчувала підтримку з боку держави.

Релокація підприємств до західних регіонів України надає шанс сформувати промисловий сегмент, якого там не було до війни [1, 5, 6].

Проведемо аналіз та простежимо процеси деіндустріалізації за динамікою часток переробної промисловості у ВВП та в експорті. Якщо у 2007 році частка переробної промисловості у ВВП України становила близько 18%, то в 2021 році ця частка знизилася до критичних 10%. Те саме стосується експорту: у 2007 році частка переробної промисловості в експорті становила приблизно 73%, а у 2021-му – близько 37%. Тобто впродовж останніх 15 років Україна поступово втрачала свій промисловий потенціал, дедалі більше ставала сировинною країною – як з погляду ВВП, так і в експорті.

Зараз війна фактично «добиває» нашу промисловість, оскільки бойові дії зачіпають ті регіони, де вона була найбільш розвинута. Це Харківська, Запорізька, Дніпропетровська області, раніше підконтрольні Україні частини Луганської та Донецької областей, зокрема Маріуполь та інші міста. Частина підприємств фізично знищені, інші сильно постраждали. Деякі з цих підприємств були високотехнологічними, тому відновити їх з нуля буде вкрай важко [1].

Певна кількість підприємств перемістилися на захід країни й намагаються відновити потужності. Ці виробництва Україна, ймовірно, збереже. Для західних регіонів – це шанс сформувати свій промисловий сегмент економіки,

який там не був таким потужним до російського вторгнення. Третя категорія – це підприємства, які переїхали за межі України. І це стане викликом для держави стосовно того, чи зможемо ми повернути їх назад в Україну.

На нашу думку, деіндустріалізація, яка поступово відбувалась до війни а привела до частки переробної промисловості у ВВП, яка становила близько 20%, стала однією з причин того, що РФ безперешкодно вторглась в Україну. Якщо б ми самостійно виробляли більше зброї, розвивали ВПК, мали б складну техніку, більше доходів бюджету на фінансування армії – ворог би декілька разів подумав, чи варто нападати.

Держава має встановити розвиток промисловості як пріоритет і, відповідно, сформувані набір інструментів, які сприятимуть розвитку високотехнологічних виробництв. Жодна країна у світі не змогла досягти розвитку переробної промисловості в рамках концепції вільного ринку. Усі розвинуті країни застосовували широкий набір стимулів, щоб ця промисловість з'являлася. Звісно, перемога у війні дасть значний поштовх для розвитку економіки й промисловості зокрема, але вважаємо, що багато що можна робити вже зараз [1].

Сформулюємо основні інструменти, які можуть сприяти створенню виробництв уже під час війни:

- по-перше, страхування військових ризиків;
- по-друге, доступ до довгих і дешевих грошей; зрозуміло, що з кредитами під 40% від комерційних банків жодних інвестицій у промисловість не буде. У розвинутих країнах доступ до дешевих грошей забезпечує Банк розвитку, у нас такого банку немає, але в нас діє, наприклад, програма пільгового кредитування «5-7-9%», щоправда, нею користуються здебільшого торговельні компанії, а не виробники, тому слід переглянути її пріоритети. У нас є грантова програма від уряду для переробної промисловості. Вона передбачає, що виробник може отримати грант у 8 млн грн, але кількість цих грантів обмежена, тому слід збільшити обсяг фонду фінансування цієї програми;

- компенсація витрат на капітальні інвестиції в переробну промисловість через податки; у такий спосіб наші західні сусіди переманюють українські підприємства до себе;
- стимулювання експорту переробної промисловості; в нас уже кілька років існує Експортно-кредитне агентство; воно вже надає сервіс, який забезпечує кредити на виробництво продукції за експортними контрактами, хоча й у малих сумах; ці ліміти потрібно збільшувати, а також розширювати спектр послуг з експортного фінансування;
- розширення локалізації в державних закупівлях.

Відповідний закон (№1977-IX) ухвалили в грудні 2021 року [7], а набрав чинності він уже під час війни – в липні 2023 року. Цей інструмент потрібно постійно посилювати, спираючись на виробничі потужності, наявні в країні.

Окремою темою щодо державної політики пріоритетного розвитку промисловості є розвиток індустріальних парків [8]. Індустріальні парки можуть запропонувати бізнесу те, що найбільше потрібно – ділянки, приміщення придатні до експлуатації, ресурсоефективну та надійну інфраструктуру інженерних мереж, доступ до кваліфікованих працівників, освітніх установ та супутніх послуг, що дозволяє інвестору зосередитись на основному бізнесі: виробництві товарів, які відповідають національним та міжнародним стандартам якості, користуються попитом на відповідних ринках, вдосконаленні навичок своїх працівників. Окремої уваги потребує і потребуватиме сектор військово-промислового комплексу і тут держава має перетворитися з пасивного спостерігача на вимогливого й спроможного замовника.

1.2. Проблеми післявоєнної деіндустріалізації України та вектор розвитку промислової політики

Ні в довоєнний період, ні в умовах війни українська влада не мала системної промислової політики [9]. У рамках загальної підтримки бізнесу у 2022 році промислові компанії могли скористатися різними інструментами. Утім, загальна ефективність застосування цих інструментів була невисокою. Наприклад, на самому початку війни влада скасувала ПДВ та мита на всі імпортовані товари, але вже з 1 липня минулого року це рішення було скасовано. Своєю чергою, запроваджений єдиний податок у розмірі 2% від обороту виявився не дуже ефективним для великих системотворчих компаній.

Слабо спрацювала й програма «Доступні кредити 5-7-9%». З початку дії програми в лютому 2020 року банки видали бізнесу 53 тис. кредитів у сумі 166 млрд грн. Проте лише 10,9 млрд грн із них пішли на інвестиційні цілі. Здебільшого в рамках цієї програми видавали антикризові кредити (61,6 млрд грн), на антивоєнні цілі (36,7 млрд грн), рефінансування раніше отриманих позик (28,7 млрд грн) та кредити АПК (25,7 млрд грн). Утім, у жовтні 2022 р. КМУ розширив програму «5-7-9%» на зруйновані чи пошкоджені війною підприємства. Бізнес може отримати кредит під 9% річних на строк до 5 років на суму до 60 млн грн. Слід зауважити, що для повоєнного відновлення економіки важливо прийняти підзаконні акти щодо індустріальних парків. На початку вересня 2022 року КМУ звільнив ввезення промислового обладнання для індустріальних парків від оподаткування ввізним митом та імпортованим ПДВ, а ще раніше, у другій половині червня 2022 р., Верховна Рада прийняла два законопроекти, що передбачають низку нових податкових та митних пільг для індустріальних парків [9]. Водночас у січні 2023 р. Верховна Рада прийняла за основу законопроекти № 8298 та № 8299 щодо підтримки промисловості та бізнесу [10, 11]. Документи, зокрема, передбачають:

– звільнення імпорту обладнання та комплектуючих від ПДВ та мита – ввезення в країну виключно для власного виробництва (за конкретними

кодами) без права відчуження на будь-яких умовах раніше ніж п'ять років з дати їх ввезення на митну територію України;

– пільги з рентної плати за видобуток залізняку та води на період військового стану;

– пільги з єдиного податку платників IV групи та інших.

Крім того, з 1 січня 2023 р. до 15% збільшилась вимога щодо рівня локалізації для виробництва окремих груп товарів: міського та залізничного транспорту, комунальної та спеціальної техніки, енергообладнання. Однак не варто переоцінювати вплив цієї вимоги в умовах війни та падіння виробництва зазначеної продукції. Українська промисловість переживає дуже складні часи через падіння попиту, складність експорту, релокації, порушення ланцюгів поставок, віялових відключень світла, блокування податкових декларацій.

При цьому зараз уряд багато в чому надав пріоритет підтримці АПК, а не промисловості. Промисловість поки що підтримують на рівні анонсування намірів та дій з прицілом на майбутнє. Україна планує зосередитись на розвитку галузей, що даватимуть найбільший експортний ефект у напрямку моделі зростання. В якості пріоритетних сфер Уряд виділив металургію, АПК з високим рівнем переробки, військові та аерокосмічні технології, IT та *military-tech* на основі IT-рішень [9]. Такі наміри можна лише вітати, проте промисловість потребує вирішення своїх проблем тут і зараз, а от із цим реальних зрушень небагато. До того ж зрозуміло, що розвивати IT-сектор без власної промислової бази, на яку він працюватиме, неможливо.

На думку експертів, в Україні є всі передумови для нової хвилі індустріалізації:

– *часткова стабілізація ситуації у промисловості*. За результатами опитування 200 компаній, 45% із них продовжують працювати, як і до війни, або працюють частково – 42%. Серед тих бізнесів, які продовжують працювати, до топ-5 сфер діяльності належать будівництво та виробництво товарів. Виробничі компанії значно втратили у доходах та знизили обсяги виробництва, але вони з оптимізмом дивляться на строки виходу на довоєнний рівень

виробництва в найближчі роки. Зокрема, для відновлення виробництва вітчизняні компанії можуть отримати допомогу з релокації потужностей у межах країни, а міжнародні організації розглядають можливість надання додаткової грантової допомоги на будівництво виробничо-складських будівель. Підприємства, які не планують релокуватися, а таких понад 60%, можуть розраховувати на фінансову підтримку за програмою «5-7-9%», дію якої розширили на підприємства, зруйновані під час війни;

– *державна підтримка вітчизняного виробника*. Для відновлення зруйнованої інфраструктури та житла знадобиться величезна кількість будматеріалів, енергетичного та опалювального обладнання. Імпортувати весь необхідний обсяг продукції важко та невиправдано дорого. Завдяки закону про локалізацію місцева складова у вартості сировини, матеріалів, вузлів, агрегатів, що закуповуються за державні кошти, має бути не менше 15%. Цей механізм підтримки дасть поштовх для розвитку переробної промисловості, залучення інвестицій та створення близько 60 тис. нових робочих місць;

– *ніашорінг (nearshoring)* та вихід товарів українського виробництва на європейські ринки. Європейські компанії-виробники, навчені досвідом локдауну COVID-19, пам'ятають, наскільки вразливими можуть бути ланцюжки поставок компонентів та готової продукції з Китаю чи Індії. Процес ніашорінгу – розміщення філій заводів європейських компаній в Україні – згодом лише посилюватиметься, враховуючи курс України на вступ до ЄС.

Нині в Україні через війну та руйнування виробництв відбувається масштабне заміщення іноземними товарами української продукції. Таким чином, після закінчення війни йтиметься не лише про відновлення втрачених виробництв, а й про необхідність повернення українськими виробниками втрачених позицій на внутрішньому ринку. Яким буде процес та характер повоєнного відновлення економіки країни – поки що не знає ніхто, але зрозуміло, що це має відбуватися вже на новому технологічному рівні.

Спілкування з українськими промисловцями показує, що вони не бачать сенсу у відновленні зруйнованого до довоєнного рівня. Тепер потрібно

відновлювати все так, щоб виробництво мало перспективи розвитку – створюватимуться підприємства вищого рівня за технологіями, якістю, організацією виробництва та ін. Також Україні потрібно переходити на інший рівень розміщення підприємств, зокрема формування промислових кластерів, які забезпечуватимуть конкурентоспроможну собівартість продукції. Оскільки Росія та Білорусь скомпрометували себе військовими злочинами і більше не можуть бути надійними торговельними партнерами, їхній експорт до країн ЄС на загальну суму 37 млрд дол. може освоїти Україна. Можна припустити, що у перспективі п'яти років за Україною може закріпитись роль регіонального виробничого хабу. В умовах, коли європейські компанії розглядають можливості перенесення своїх потужностей, навіть незважаючи на військові ризики, Україна залишається привабливим місцем для розміщення виробництв через кваліфіковану дешеву робочу силу та порівняно невисокі витрати на будівництво [9]. На всіх міжнародних майданчиках, у тому числі на конференціях з повоєнного відновлення України в Лугано (4 – 5 липня 2022 р. [12] та 21 – 22 червня у Лондоні URC23 [13], говорять одне й те ж саме – після настання світу західні фонди та інвестори готові вкладати в Україну.

Міжнародний бізнес та інвестори уважно дивляться на місцеві умови та преференції, які надають різні держави та регіони. Без концептуальної зміни підходу держави до промислової політики та промислового розвитку Україна має дуже мало шансів на повоєнне відновлення.

Готуючись до повоєнного відновлення, владі треба відповісти на болісне питання щодо індустріального майбутнього. Лише українська металургія втратила понад 30% активів. Проблема деіндустріалізації та втрати виробничого потенціалу ставить під питання перспективи економічного відновлення та повоєнної відбудови країни. За минулі 30 років відсутність модернізації промисловості та побудова бізнес-процесів на російському газі, вугіллі та старих технологіях зіграли проти України в усіх аспектах: політичному, економічному та довкіллевому [14]. Становлення проросійських сил, монополізація ключових галузей, втрата робочих місць, нищівний вплив

забруднення на довкілля та здоров'я населення – це стратегічний програш держави, що не сформувала власного плану високотехнологічного промислового розвитку.

Так, у 2021 році депутати тричі провалили ухвалення євроінтеграційного законопроекту «Про запобігання, зменшення та контроль забруднення, що виникає в результаті промислової діяльності» № 4167 – 1 [15]. Цей документ мав дати старт комплексній реформі, яку з 2019 року розробляло Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України за технічної допомоги ЄС та Німеччини; йому немає альтернативи, якщо держава прагне побудувати потужну сучасну промисловість. Лише повне впровадження європейського законодавства, відповідних норм та стандартів дозволить досягти цього.

З 1990 року по 2018 рік промисловість ЄС скоротила викиди парникових газів на 23%, а економіка зросла на 61%.

Рисунок 1.1 – Інтенсивність змін клімату та динаміка викидів парникових газів

ЄС готовий ділитися досвідом і бачить Україну важливим партнером для побудови виробничих ланцюгів та зміцнення економіки в рамках європейського «зеленого» курсу, що підтверджується наданням країні статусу

кандидата на членство. Це важливий аргумент для тих, хто переконує, що модернізація призведе до згортання української промисловості [14]. Модернізація повинна відбутися в багатьох секторах економіки, у тому числі в найбільш забруднюючих галузях промисловості, щоб після війни конкурувати на міжнародних ринках. Саме тому в рамках угоди про асоціацію між Україною та ЄС Україні необхідно імплементувати директиву 2010/75/ЄС про промислові викиди. Прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України» від 30.06.2023 р. [16].

Зупинимось більш детально на принципах ЄС, які покладено в основу модернізації промисловості. Вимога щодо впровадження комплексних галузевих норм для промисловості, так званих найкращих доступних технологій та методів управління (далі – НДТМ), при видачі дозвільних документів у ЄС застосовується з 1996 року. Ці норми регламентує директива про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення. В Україні відсутні законодавчі вимоги щодо дотримання норм ЄС. Щороку знаходяться причини для перенесення виконання нормативів, а необхідні для екологічної модернізації промисловості реформи не впроваджуються.

У 2023 році продовжує доопрацьовуватись законопроект «Про забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля», який впроваджує європейські норми для промисловості в українське законодавство та імплементує директиву 2010/75/ЄС про промислові викиди. Верховна Рада постає перед вибором: провалити цю ключову для модернізації країни реформу і запустити процес остаточної деіндустріалізації чи дати шанс промисловості отримати нове життя і перспективу інтеграції з виробничими ланцюгами та ринками ЄС [14].

Візьмімо для прикладу металургійне підприємство «Арселор Міттал» (LIBERTY Steel Continental Europe) у чеському місті Острава, де діють вимоги імплементованої директиви про промислові викиди, висновки про НДТМ і працює інтегрований довкільний дозвіл, який передбачає згаданий

законопроект. Підприємству для реформування знадобилися 13 років. Воно почало модернізацію у 2003 році, а у 2016 році вже відповідало необхідним критеріям. У рамках модернізації відбувся монтаж тканинних рукавних фільтрів сукупним розміром 73 тис кв м (площа десятих футбольних полів). Фільтри захоплюють 99% пилу і частково – бензопірен та діоксин. Це приклад підприємства, яке функціонує в країні з діючими державними інститутами. Україна хоч і з запізненням, але теж повинна стати такою країною. Після набуття членства в ЄС Україна матиме можливість подавати заявки на фінансування екологічних проєктів на підприємствах з фондів ЄС. Однак без імплементації директиви 2010/75/ЄС не буде ні членства, ні проєктів [14].

До повномасштабного російського вторгнення 24.02.2022 р. українська промисловість мала найнижчі техніко-економічні показники та найвищі питомі викиди забруднюючих речовин у Європі. Підприємства не дотримувалися навіть застарілих нормативів. Екологічний контроль майже не діяв, а грубі порушення через зношеність обладнання були масовим явищем. Бізнес у Євросоюзі давно не розглядає екологічну модернізацію окремо від економічного розвитку. «Арселор Міттал» у Чехії при інвестуванні ретельно розраховував збитки за умови відсутності модернізації, очікувані внаслідок зростання витрат на енергоносії, сплати зборів за утилізацію відходів, штрафів за понаднормові викиди. Це має стати актуальним питанням і для України під час підготовки до набуття членства в ЄС.

До 24 лютого 2022 р. українська промисловість рахувала можливі втрати через запровадження так званого вуглецевого податку при експорті продукції (далі – СВАМ). Доречі, Єврокомісія оголосила про початок перехідного періоду в застосуванні Механізму уточнення граничних показників вуглецю (СВАМ), який запроваджує «вуглецевий» податок на товари, що надходять до ЄС із третіх країн [17]. З 1 жовтня СВАМ починає застосовуватися в перехідній фазі. Він є ключовим інструментом ЄС у боротьбі з викидами вуглецю і центральним елементом у виконання порядку денного до 2050 року (щодо досягнення нульових викидів в атмосферу «парникових» газів – ред.). СВАМ допоможе

Євросоюзу у впровадженні «кліматичної політики», та упередить ймовірне переміщення виробництва товарів до інших країн з нижчими «зеленими» стандартами». Запровадження СВМ здійснюється відповідно до правил СОТ як захід, що стимулюватиме глобальне промислове виробництво до застосування більш чистих та надійних технологій.

Усі ми розуміємо, що робота на застарілих технологіях та зношеному обладнанні призводить і до значно вищої, ніж у ЄС, вуглецевої ємності металургійної продукції, але замість модернізації ми продовжували шукати винятки для продовження експорту. Покупцям з ЄС важливо отримати продукцію, що відповідає екологічним вимогам щодо скорочення викидів парникових газів, а це неможливо без модернізації. Дедалі частіше міжнародні кредитори при ухваленні рішень про співфінансування просять надати звітність щодо вуглецевих викидів та стратегій їх зменшення. Поряд з цим електрометалургія та чисті технології прямого відновлення заліза, які відкривають шлях до декарбонізації, уже частково присутні в Україні і потребують масштабування і звісно державної підтримки.

Частина українського бізнесу не чекала, коли ухвалять реформу промислового забруднення, а почала модернізацію згідно з НДТМ. Наприклад, агрохолдинг «Астарта» впровадив ресурсоефективні технології згідно з НДТМ на цукрових заводах. Завдяки цьому протягом шести років компанії вдалося скоротити споживання технічної води на 20%, природного газу – на 27%, електроенергії – на 64% на тонну переробленого буряку. «Інтерпайп» у 2012 році, задовго до отримання статусу кандидата на вступ до ЄС, здійснив найбільшу екологічну інвестицію у всій українській промисловості. Компанія побудувала електросталеплавильний завод «Інтерпайп сталь», інвестувавши 1 млрд дол, що дозволило скоротити викиди вуглецю в десять разів і відповідає світовій тенденції: переходу на електродуговий спосіб виплавки [14]. ЄС уже активно підтримує «зелену» трансформацію України в енергетиці, сільському господарстві та транспортній галузі, виділяючи 300 млн євро грантів та 700 млн євро позик [18].

Реагуючи на виклики кліматичної кризи, Європейська економічна комісія ООН та Економічна комісія Західної Азії (ECWA) дослідили шляхи досягнення вуглецевої нейтральності в енергоємних галузях. Прикладами технологічних рішень для виробництва «зеленої» сталі є технології прямого відновлення заліза (DRI) і електродугові печі (EAF). Зазначається, що при виплавці в електродугових печах на тонну сирової сталі викидається 0,6 тонни вуглецю, а в доменних та конвертерних печах – 2 тонни. До початку великої війни в Україні понад 90% сталі виплавлялися в застарілих доменних та конвертерних печах [14]. Україна вже зараз може розраховувати на підтримку німецького уряду, зокрема через проєкт GIZ «Найкращі доступні технології та методи управління для України». Німецька допомога може бути виділена на: запуск фінансового механізму на підприємствах, що впроваджують НДТМ з безповоротним фінансуванням до 2 млн євро для кожного, а також консультаційну підтримку впровадження інших методів співфінансування; розробку ІТ-системи для видачі інтегрованих довгільних дозволів онлайн, що запрацює восени 2023 року; підтримку в розробці підзаконних актів для усунення прогалин реалізації законодавства; надання необхідної технічної документації та стандартів, зокрема готовий переклад десятиох запланованих до затвердження довідників НДТМ [14].

Таким чином, щоб проєкти модернізації промисловості в Україні та інвестиції в нові виробництва стали масовими, необхідно розробити нову нормативно-правову базу, яка наблизить Україну до ЄС. Це допоможе відбудувати потужну, ефективну, чисту та сучасну промисловість, а довгостроково – стати надійним партнером для впровадження "зеленого" курсу на європейському континенті, який має стати вуглецево нейтральним до 2050 року.

1.3. Концепція розвитку стратегічних галузей промисловості України: інструментарій промислової політики, погляд 2021 р. у 2024 р.

У жовтні 2021 р. Український інститут майбутнього презентував Концепцію розвитку стратегічних галузей промисловості України. Дана Концепція стане підґрунтям для розробки нових та актуалізації існуючих Державних цільових програм реформування та розвитку окремих галузей промисловості. Незважаючи на факт створення Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості, на сьогоднішній день суспільству для широкого обговорення не надано будь-яких стратегічних планів чи цільових програм з питань розвитку промисловості [19].

У цій концепції Інститутом запропоноване своє бачення критеріїв галузей промисловості, які мають бути визнані стратегічними для інтенсивного економічного розвитку та обороноздатності України. Також метою Концепції є визначити перелік стратегічних галузей промисловості відповідно до сформованих критеріїв та перелік пріоритетних напрямків державної політики у сфері стратегічних галузей промисловості. Історично розвиток і основу стратегічних галузей промисловості України формують такі галузі як: авіабудування; військово-промисловий комплекс; космічна діяльність; електронна та радіоелектронна галузь; машинобудівна галузь (верстатобудування); хімічна галузь; виробництво на основі титану та магнію; легка промисловість; переробка в агропромисловому комплексі.

У контексті дослідження формується розуміння історичного підґрунтя зародження таких галузей в Україні, їх основа діяльності та сучасний стан.

Експерти Інституту виходили з того, що не існує цілісного підходу щодо розвитку заявлених галузей промисловості, який би вирішив комплексно дане питання через застосування одного і того самого набору окремих регуляторних механізмів [19].

Кожна галузь потребує власного підходу і стратегічного планування з визначеними практичними кроками. Інститутом наводиться більше 30 різних

інструментів державної політики, які використовуються у всьому світі для стимулювання розвитку промисловості. Наводяться причини, з яких той чи інший інструмент не використовується державною владою в Україні, починаючи з недосконалості нормативно-правового регулювання [19].

Досвід економічної трансформації успішних країн дозволив накопичити широкий інструментарій промислової політики. До того ж, як набір інструментів, так і підходи до їхнього застосування пройшли певний еволюційний розвиток, який доцільно умовно розділити на три етапи.

Підходи до застосування інструментів:

1) *Структурний підхід*: створення цільової структури економіки через підтримку цільових галузей та підприємств. Практикувався у післявоєнний період – до 70-х років, характеризувався підтримкою так званих національних «чемпіонів» (серед галузей і в результаті – підприємств), переважали інструменти вертикальної промислової політики.

Попри хороші успіхи промислової політики у багатьох країнах, недоліком такого підходу вважається спотворення конкуренції, виникнення часто демотивованих «чемпіонів», які конкурують не за споживача, а за державну підтримку. Вони концентруються не на підвищенні ефективності, а на пригніченні активності та дестимулюванні конкурентів, яким без державної цільової підтримки важко досягнути хороших результатів.

Ринковий підхід став пріоритетним на хвилі лібералізації і дерегулювання в 70-90-х роках, характеризувався відходом від промислової політики як такої. Базовою ідеєю стало створення сприятливих умов для широкого кола підприємств у всіх галузях без концентрації на структурних пріоритетах. Зниження вхідних бар'єрів на ринки, розвиток інфраструктури, забезпечення існування сприятливого ділового клімату, інвестиції в людський капітал через освіту та охорону здоров'я та ін. дозволяли розраховувати, що сектори економіки з найвищим потенціалом отримали б достатній поштовх до розвитку і без цільової державної підтримки, перетворилися б на «чемпіонів» у результаті конкурентної боротьби, народжуючи найбільш

конкурентоспроможні підприємства. Цей етап характеризувався використанням горизонтальних інструментів промислової політики. Основним недоліком ринкового підходу є необов'язковість позитивних структурних змін в економіці, навіть за умови створення найсприятливіших умов і найкращого ділового та інвестиційного клімату. Навпаки, у сучасному світі, зі зростанням розриву між країнами з високими та середніми і низькими доходами, його реалізація може закріпити несприятливу міжнародну спеціалізацію країни, залишивши її у кращому випадку в пастці середнього доходу.

Сучасний етап еволюції промислової політики передбачає синтез найкращого із зазначених вище підходів. Стратегічна промислова політика передбачає пошук і визначення пріоритетних галузей промисловості, визначення структурних пріоритетів, однак необов'язково «зверху», а внаслідок постійного державно-приватного діалогу з прагненням зберегти істотний вплив ринкових механізмів на цей процес. Промислова політика в такому форматі передбачає використання комбінації вертикальних і горизонтальних інструментів, обов'язкову підтримку і стимулювання конкурентного середовища в процесі її реалізації. Під інструментами промислової політики слід розуміти державне втручання, яке сприяє досягненню цілей промислової політики, впливаючи на поведінку суб'єктів економічної діяльності.

Розглянемо які зміни відбуваються у бізнесі, галузях промисловості з моменту повномасштабного вторгнення РФ 24.02.2022 р. та розв'язання війни в Україні. Під час війни підприємства ніколи не діють нейтрально, а бізнес-операції завжди впливають на динаміку конфлікту. Повномасштабна війна Росії проти України спричинила глобальне погіршення політичної безпеки, продовольчої та енергетичної безпеки, а також появу великої кількості біженців та внутрішньо переміщених осіб (ВПО). На національному рівні це спричинило багато людських трагедій і збитків.

З моменту повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року підприємства в Україні зіткнулися зі значними проблемами, включаючи забезпечення безпеки та безпеки працівників,

операційні проблеми з переміщенням операцій та персоналу, логістичні збої та/або інші проблеми. Більшість компаній виявилися неготовими до початку війни і не мали планів дій на випадок надзвичайних ситуацій або стратегій зменшення ризиків. Кілька міжнародних компаній негайно припинили свою діяльність відповідно до рекомендацій своїх урядів або на підставі своєї корпоративної політики. Водночас були підприємства, переважно національні, які продовжували свою діяльність, допомагали людям подолати перші дні війни, забезпечували доступ до товарів та послуг першої необхідності. Як наголошувалося в одній із фокус-групових дискусій, «супермаркети, банки, аптеки та служби таксі працювали в Україні під час масових обстрілів і ракетних обстрілів на початку війни, просто виконуючи свою роботу». Для багатьох з цих компаній ця робота була своєрідним балансуванням між безпекою співробітників і попитом споживачів [20].

З моменту початку війни суттєво змінились пріоритети у промисловій політиці України і загострилася загроза поглиблення технологічного відставання української економіки. Поряд із цим, за підтримки міжнародних організацій, зрушилися з місця проекти євроінтеграції.

20 та 21 вересня 2023 року в Києві та Гаазі відбувся Міжнародний форум сталого розвитку 2023 (ISF2023), метою якого стала консолідація експертів, бізнесу та влади України та ЄС задля відновлення та розвитку економіки на принципах сталості [21, 22]. Зелена стратегія України – це стратегія розвитку країни, в основі якої покладені принципи сталості з урахуванням вимог європейської та євроатлантичної інтеграції, міжнародного партнерства, а також теперішніх викликів. Це набір ініціатив, чітка дорожня карта, практичний план дій, який буде створений на International Sustainability Forum 2023 та поданий на розгляд уряду. Зелена стратегія України має стати пріоритетом та філософією для всієї України. На форумі поставлено за мету розробити практичний механізм, а згодом стратегію розвитку країни на принципах сталості, з залученням всіх ключових стейкхолдерів як всередині країни, так і зовні. Оскільки соціальна політика – це не про виплати, це про забезпечення

суспільства послугами, чого не вистачає наразі в Україні. Завдяки новим інструментам та механізмам міністерство прагне розвинути ринок послуг для різних категорій споживачів, запроваджуючи цифровізацію сервісів та розвиваючи інклюзивність. Відновлення України вже зараз має відбуватися відповідно до ESG-стандартів, адже це значно зекономить ресурси в майбутньому. Світ готовий надавати кошти тим компаніям, які є ментально готовими відповідати екологічним, соціальним та управлінським принципам, що своєю чергою відкриває багато можливостей [22]. Співробітник ЄБРР зазначає, що «... відновлення України є одним з основних пріоритетів банку як найбільшого інвестора в країну. ЄБРР в Україні займається сприянням торгівлі, енергетичні та продовольчій безпеці, розвитком інфраструктури, забезпеченням ліквідності муніципалітетів, підтримкою бізнесу та приватного сектору, сприянням реформуванню держави. Зелений перехід важливо здійснити на всіх рівнях від виробництва до оподаткування» [22]. Голова Нідерландсько-української торгової палати зазначив, що «... в Україні малий та середній бізнес формують основу економіки. Їхня ефективна діяльність прямо впливатиме на відновлення держави. Водночас важливо знайти баланс між фінансовою доброчесністю і стимулюванням інвестицій в сталий розвиток, а також посилити співпрацю між європейським та українським бізнесом. Потрібно забезпечити доступ України до капіталу, це виклик, але інвестування в українську економіку матиме довгострокові результати й допоможе побудувати стале і успішне майбутнє» [22].

Одним із важливих пріоритетів України є посилення протиповітряного щита держави та розвиток ОПК. Міністерство стратегічних галузей промисловості України та Міністерство оборони України наступного року в декілька разів збільшать виробництво ракет, боєприпасів, озброєння та військової техніки [23].

Гірничодобувна промисловість та металургія України завжди протягом історії відігравали ключову роль, і зараз ці галузі мають відіграти вирішальну роль у питаннях глобальних змін. Якщо ми хочемо мати реальні шанси

сповільнити і, зрештою, зупинити зміну клімату, світова економіка повинна стати безвуглецевою. Це унікальне завдання для гірничодобувної та металургійної промисловості. Галузь має швидко збільшити виробництво, щоб забезпечити світовий бізнес матеріалами, необхідними для переходу до безвуглецевого майбутнього. При цьому це слід робити без шкоди для довкілля, обмежуючи власну діяльність так, щоб споживати менше вуглецю.

Країна, що не має розвинутих базових галузей промисловості, таких як чорна металургія, ніколи не буде успішною. Економічна аксіома, підтверджена століттями. Окупація «металургійних» регіонів і постійні обстріли підприємств загнали український локомотив економіки – металургійну галузь – у глибоку кризу. Порівняльний аналіз індикаторів чорної металургії показав суттєві зміни в галузі, але на жаль, негативні [24, 25]. Ця трансформація залежатиме від керівників компаній у сфері гірничодобувної та металургійної промисловості, яких KPMG International залучила для підготовки цього ґрунтового звіту. Відповідальність цих компаній полягає в тому, щоб спрямувати галузь на більш сталий шлях розвитку. Ніколи ще не було такого великого попиту на метали та мінерали, але так само ніколи не було так складно розробляти нові шахти. Такий самий виклик стоїть і перед виробниками сталі та інших матеріалів, яким необхідно швидко інвестувати в нові процеси, що дозволять скоротити викиди вуглецю [24, 25].

Для України важливий досвід ЄС щодо сталого розвитку сільськогосподарської галузі. Особливо в процесі адаптації законодавства до європейських правових норм у агросекторі, перед яким зараз стоїть багато викликів, пов'язаних із повномасштабним вторгненням РФ [26]. Наразі законодавці мають у другому читанні два серйозних законопроекти. Перший – це кодифікація двох законів – про карантин рослин і про обіг рослин в один базовий закон про державне регулювання сфери захисту рослин № 8340. Щодо законопроекту йде серйозна дискусія з європейськими колегами в питанні правил перевірок об'єктів господарювання з боку ДПСС та контролюючих органів. Другий законопроект – про виноград і виноградне вино. Справа в тому,

що у європейських регламентах заборонено виробництво винограду сорту Ізабелла, тому Україні потрібен перехідний період для того, щоб викорчувати ці виноградники або ж перенаправити продукцію на виробництво соків [26]. У Комітеті з питань аграрної політики відзначають, що відповідно до програми відновлення та відбудови України Ukraine Facility необхідно піднімати дві ключові галузі — ринки аграрної продукції та енергетики. І тут зелена енергетика для України вкрай важлива.

Якщо говорити про великі агрокомпанії, то вони почали запроваджувати екологічні практики ще задовго до 24 лютого 2022 року. Причини доволі прості: ці компанії мають можливість сформувати великі партії продукції, що означає роботу з великими покупцями, і саме вони в західному світі найчастіше дотримуються принципів сталого розвитку. Але сьогодні в Україні такі реалії, що аграрні підприємства вже другий рік поспіль зазнають збитків і за таких обставин не можуть почати впроваджувати технології сталого розвитку. Для покращення ситуації необхідно більше фінансової підтримки, а також роз'яснювальна робота, технології та ноу-хау. Великі аграрні компанії вже давно працюють із зеленими технологіями, тож можуть передавати свої знання малим і середнім підприємствам. За рахунок цього, а також економічної ефективності та можливості залучення західних фінансових ресурсів, існуватиме змога швидше поширити сталі практики в Україні [26].

Серед негативних сторін євроінтеграції аграрії називають:

- посилення тенденції ролі України як сировинного додатка з великою кількістю продукції, але низької вартості;
- побоювання конкуренції з європейськими виробниками;
- переживання щодо збільшення бюрократії та зростання регулятивних актів і норм.

Серед позитиву – вихід на європейські ринки збуту, розрахунок на європейську систему підтримки та збільшення дотацій, зростання цін на продукцію, підвищення стандартів якості продукції, доступ до нових

технологій, спрощення логістики, є сподівання також на захист майнових прав [26].

Як зазначено на Міжнародній виставці та конференції REBUILD UKRAINE POWERED BY ENERGY, яка відбудеться у листопаді 2024 року у Варшаві, основними стейкхолдерами REBUILD UKRAINE: громада та енергетичні компанії України; міжнародні фінансові організації (донори, інвестори); будівельна та енергетична галузь (рис. 1.2).

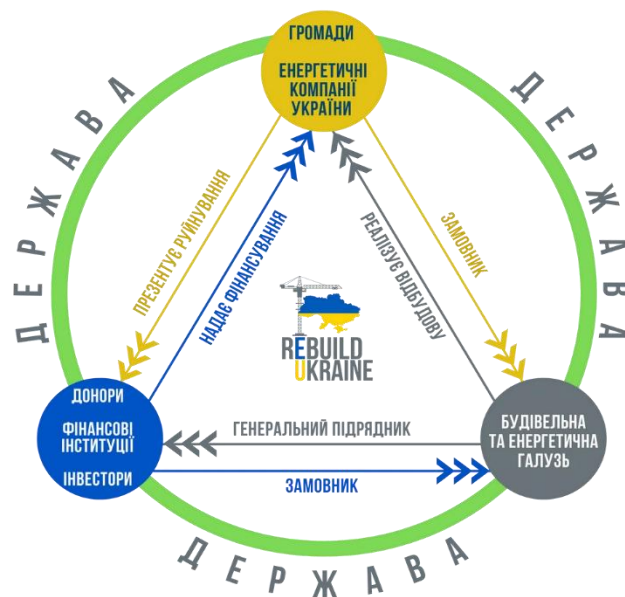

Рисунок 1.2 – Трикутник відбудови України [26]

Міжнародна виставкова компанія REBUILD UKRAINE – єдиний комунікатор для державно-приватного партнерства, організатор прозорих та дієвих заходів [27].

Таким чином, ми окреслили пріоритетні вектори зміни Концепції розвитку стратегічних галузей промисловості, які постали перед країною після 24.02.2022 р. та які необхідно впроваджувати задля прискорення євроінтеграційних процесів та реалізації програми відновлення та відбудови України.

Висновки до розділу 1

В економіці України роль промисловості залишається ведучою, адже поступ промислового сектору обумовлює найбільший мультиплікативний ефект на економіку країн з різним рівнем економічного розвитку, виробляючи значну частину ВВП, стимулюючи інноваційну діяльність, гарантуючи одержання великої частки експортних доходів.

Промисловість – провідна галузь господарського комплексу держави, яка має за мету добування та переробку природних багатств. Від стану та розвитку промисловості залежать стан і розвиток інших галузей економіки, соціально-культурного та адміністративно-політичного будівництва, а отже, й рівень життя громадян, розвитку суспільства, держави в цілому.

Держава має встановити розвиток промисловості як пріоритет і, відповідно, сформувані набір інструментів, які сприятимуть розвитку високотехнологічних виробництв. Жодна країна у світі не змогла досягти розвитку переробної промисловості в рамках концепції вільного ринку. Усі розвинуті країни застосовували широкий набір стимулів, щоб ця промисловість з'являлася. Звісно, перемога у війні дасть значний поштовх для розвитку економіки й промисловості зокрема, але вважаємо, що багато що можна робити вже зараз.

На думку експертів, в Україні є всі передумови для нової хвилі індустріалізації:

– *часткова стабілізація ситуації у промисловості.* За результатами опитування 200 компаній, 45% із них продовжують працювати, як і до війни, або працюють частково – 42%. Серед тих бізнесів, які продовжують працювати, до топ-5 сфер діяльності належать будівництво та виробництво товарів. Виробничі компанії значно втратили у доходах та знизили обсяги виробництва, але вони з оптимізмом дивляться на строки виходу на довоєнний рівень виробництва в найближчі роки. Зокрема, для відновлення виробництва вітчизняні компанії можуть отримати допомогу з релокації потужностей у

межах країни, а міжнародні організації розглядають можливість надання додаткової грантової допомоги на будівництво виробничо-складських будівель. Підприємства, які не планують релокуватися, а таких понад 60%, можуть розраховувати на фінансову підтримку за програмою «5-7-9%», дію якої розширили на підприємства, зруйновані під час війни;

– *державна підтримка вітчизняного виробника*. Для відновлення зруйнованої інфраструктури та житла знадобиться величезна кількість будматеріалів, енергетичного та опалювального обладнання. Імпортувати весь необхідний обсяг продукції важко та невиправдано дорого. Завдяки закону про локалізацію місцева складова у вартості сировини, матеріалів, вузлів, агрегатів, що закуповуються за державні кошти, має бути не менше 15%. Цей механізм підтримки дасть поштовх для розвитку переробної промисловості, залучення інвестицій та створення близько 60 тис. нових робочих місць;

– *ніашорінг (nearshoring)* та вихід товарів українського виробництва на європейські ринки. Європейські компанії-виробники, навчені досвідом локдауну COVID-19, пам'ятають, наскільки вразливими можуть бути ланцюжки поставок компонентів та готової продукції з Китаю чи Індії. Процес ніашорінгу – розміщення філій заводів європейських компаній в Україні – згодом лише посилюватиметься, враховуючи курс України на вступ до ЄС.

Нині в Україні через війну та руйнування виробництв відбувається масштабне заміщення іноземними товарами української продукції. Таким чином, після закінчення війни йтиметься не лише про відновлення втрачених виробництв, а й про необхідність повернення українськими виробниками втрачених позицій на внутрішньому ринку. Яким буде процес та характер повоєнного відновлення економіки країни – поки що не знає ніхто, але зрозуміло, що це має відбуватися вже на новому технологічному рівні.

У жовтні 2021 р. Український інститут майбутнього презентував Концепцію розвитку стратегічних галузей промисловості України. Дана Концепція стане підґрунтям для розробки нових та актуалізації існуючих Державних цільових програм реформування та розвитку окремих галузей

промисловості. Незважаючи на факт створення Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості, на сьогоднішній день суспільству для широкого обговорення не надано будь-яких стратегічних планів чи цільових програм з питань розвитку промисловості.

У магістерській роботі проведено дослідження та окреслено пріоритетні вектори зміни Концепції розвитку стратегічних галузей промисловості, які постали перед країною після 24.02.2022 р. та які необхідно впроваджувати задля прискорення євроінтеграційних процесів та реалізації програми відновлення та відбудови України.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

2.1. Стан та перспективи розвитку промислового перероблення сировинних ресурсів України

В українському виробництві хочуть зробити ставку на розвиток переробної промисловості, оскільки від неї залежить виживання економіки. державний пріоритет у вигляді переробної промисловості вже знайшов своє відображення у проекті держбюджету на 2024 рік. Серед іншого держава планує підтримувати грошима програму доступних кредитів «5 – 7 – 9», індустріальні парки, проекти з великими інвестиціями, виробництва сільгосптехніки, машинобудування, іпотеку та переробні підприємства [28].

Спроможність української економіки до оперативного відновлення та системної повоєнної відбудови істотно обмежена сировинною орієнтованістю внутрішнього промислового виробництва та експорту. Так, у 2022 р. продукція добувної галузі становила понад 20 % у структурі реалізації добувної та переробної галузей. В експорті дві третини становили сировина та напівфабрикати, причому близько половини – тільки сировинна продукція. Зокрема, частка руд і мінералів досягла 7,4 %, зернових та олійних культур – 29 %. На тлі зростання попиту на різноманітну промислову продукцію для потреб відновлення нестача внутрішнього постачання зумовлює подальше нарощування імпорту, наслідками чого є погіршення платіжного балансу, недоотримання надходжень до державного бюджету, занепад промислового підприємництва. Переважання в експорті низьковартісної сировини та напівфабрикатів відчутно обмежує надходження до державного бюджету критично потрібних фінансових ресурсів [29].

У структурі українського ВВП на переробну галузь припадає лише 10,1%, тоді як у Польщі цей показник – 19%, в Туреччині – 20%. Висновок очевидний – треба збільшити частку переробної промисловості. Іншими словами, в нас має з'явитися новий сучасний технологічний сектор переробної промисловості. Україна повинна виробляти сучасні товари із доданою вартістю, які потрібні споживачеві [30].

Парадокс сьогоденної ситуації у тому, що ці зміни пришвидшує війна. Блокування рф морських портів і потім ембарго від низки європейських країн стали каталізатором пошуку альтернатив. Блокування експорту аграрної сировини спричинило зростання агропереробки. За даними митної служби, за дев'ять місяців 2023 року експорт борошна зріс на 267%, макаронних виробів – на 22%. В абсолютних величинах це невеликі обсяги, але тенденція показова. Ми фіксуємо інвестиції аграріїв у нові переробні потужності та ще більше чуємо про плани будувати нові заводи найближчим часом. Це і млини, і біоетанол, і глибока агропереробка, і харчові продукти [31].

З початку війни державну та міжнародну підтримку промислового перероблення забезпечено в рамках декількох програм. Зокрема, у межах програми «Доступні кредити 5–7–9 %» передбачено надання підприємствам (у т. ч. переробним) кредитів розміром до 60 млн грн строком від 1 до 5 років. Попри те, що з початку 2023 р. на кінець червня 2023 р. банки видали бізнесу 11 400 кредитів на 41,8 млрд грн, частка промислових переробних підприємств досі є незначною (13 %) та зменшується. З 2020 р. також реалізовувано урядову програму підтримки мікро-, малого, середнього та великого бізнесу «Доступний фінансовий лізинг 5–7–9 %», що передбачає фінансову допомогу шляхом здешевлення фінансового лізингу, через державну компенсацію ставки до рівня 0 %, 5 %, 7 % або 9 % річних за фінансовим лізингом. Проте на початок червня 2023 р. основну частину фінансування отримали підприємства сільського господарства, тоді як переробні підприємства є передостанніми за обсягами залучення – їхня частка майже в 40 разів менша. Зокрема, на

фінансовий лізинг обладнання для харчового перероблення отримано 2,13 млн грн (на сільгоспобладнання – 198,1 млн грн) [32].

579

Інформація про результати Державної програми
"Доступний фінансовий лізинг 5-7-9%" станом на 01.11.2023

Таблиця 1. Узагальнена інформація

Назва Лізингодавця	Кількість заявок (шт.)	Приріст заявок МтМ (шт.)	Кількість договорів (шт.)	Приріст договорів МтМ (шт.)	Кількість ММСП (шт.)	Приріст ММСП МтМ (шт.)	Сума за договором лізингу (вартість інвестиційного проекту), млн. грн.	Приріст суми МтМ, млн. грн.	Прогнозна сума Державної підтримки, млн. грн.	Приріст суми підтримки МтМ, млн. грн.
АТ "ПУМБ"	215	13	215	8	150	9	767.38	44.56	178.45	15.55
АТ "КРЕДОБАНК"	99	11	112	10	71	8	581.90	33.47	138.66	6.25
АТ "УКРЕКСІМБАНК"	17	0	14	0	12	0	82.36	0.00	70.49	0.00
ТОВ "УЛФ-ФІНАНС"	4	0	4	0	3	0	3.94	0.00	0.57	0.00
Total	335	24	345	18	236	17	1,435.57	78.03	388.18	21.80

Рисунок 2.1 – Інформація про результати Державної програми «Доступний фінансовий лізинг 5 – 7 – 9» станом на 01.11.2023 р.

У липні 2022 р. Уряд розпочав реалізацію грантової програми для переробних підприємств «Новий рівень», якою передбачено надання підприємцям грантів сумою до 8 млн грн на розвиток переробного бізнесу за умови створення щонайменше 25 робочих місць [33]. Грант покриває 70 % загальних витрат на проєкт для перших 1000 отримувачів і 50 % – для решти. Кошти можна витратити на придбання, доправлення та введення в експлуатацію виробничого обладнання. У 2022 р. гранти на розвиток переробних підприємств отримали 178 підприємців на майже 1 млрд грн, на квітень 2023 р. – 61 переробне підприємство на суму 282 млн грн [34].

Вагомим чинником підтримки промислового перероблення може стати розширення спільних проєктів з ЄС. Сьогодні проєкти підтримки є фрагментарними. Так, на початку 2023 р. в межах програми ЄС «EU4Business:

конкурентоспроможність та інтернаціоналізація МСП» за інформаційної підтримки Фонду розвитку підприємництва 8 українських кластерів, більшість з яких представляють переробну галузь, виграли грантове фінансування обсягом до 25 тис. євро [35].

У червні 2023 р. завершився грантовий конкурс від «EU4Business» із підтримки розвитку МСП у сфері харчової промисловості з областей, де ведуться бойові дії. Кожне з 10 відібраних харчопереробних підприємств отримає грант сумою 10 тис. євро. У 2022 р. Інноваційне об'єднання Європейського інституту інновацій та технологій ЄС EIT «RawMaterials» спільно з Українським фондом стартапів організували в Україні конкурс інноваційних стартапів у сировинному секторі, здатних запропонувати нові підходи у сфері використання / перероблення критичних матеріалів. Співфінансування від ЄС отримують проєкти з розроблення нових технологій розвідки, інтелектуального видобутку, перероблення (у т. ч. вторинного в рамках циркулярної моделі) критичної сировини [36].

Зважаючи на структуру виробництва та експорту, першочерговими напрямками державного стимулювання промислового перероблення треба вважати поглиблення перероблення в галузях з найбільшим сировинним потенціалом – сільськогосподарської, мінеральної та металевої сировини.

Водночас потреба істотних парадигмальних змін у підходах до розвитку промисловості на шляху євроінтеграції, зокрема її озеленення та циркулярність, а також величезні акумульовані обсяги вторсировини актуалізують завдання відчутного нарощування вторинного перероблення.

Україна недостатньо ефективно використовує сировинний потенціал добувної галузі. Рішенням РНБО України від 16 липня 2021 р., уведеним у дію Указом Президента України від 23 липня 2021 р. № 306/2021, визначено перелік металічних руд та неметалічних корисних копалин, які мають стратегічне значення для сталого розвитку економіки та обороноздатності держави. Проте наразі системної політики стимулювання розвитку визначених

у рішенні галузей не створено, а заплановані завдання виконано лише частково [37].

Зважаючи на розміри покладів, частку України в європейських / світових запасах та прогнозований попит на внутрішньому та світовому ринках пріоритетними, зокрема, треба вважати налагодження видобутку та глибокого перероблення *літію, титану, графіту*. Українські поклади *літію* становлять близько третини від загальноєвропейських. Україна має чотири розвіданих родовища *літію*, два з яких перебувають у зоні бойових дій чи на окупованій території (Донецька та Запорізька області). Перспективи видобутку та перероблення *літію* в Україні визначено постійним зростанням попиту на нього, зокрема з боку ЄС, де імпортозалежність за концентратом *літію* становить близько 90 %, а за рафінованими сполуками – 100 %.

Переважна частина наявних європейських потужностей з виробництва батарей розміщена на території Польщі та Угорщини, що спрощує розбудову логістичних ланцюгів з Україною. Анонсоване у 2022–2023 рр. будівництво потужностей з виробництва батарей у ЄС азійськими компаніями збільшуватиме попит на літієві компоненти, які можуть виробляти в нашій країні. До війни 20 % оксиду *літію* до ЄС постачали з РФ, що актуалізує перспективу заміщення цієї продукції українською [29].

Літій також може бути використано для внутрішнього та європейського виробництва керамічних та склокерамічних виробів підвищеної міцності та іншої продукції глибокого перероблення (зокрема для потреб відновлення). Так, у світі 71 % *літію* наразі використовують у виробництві батарей, 14 % – у виробництві кераміки та склокераміки, 4 % – мастил [38].

За оцінками експертів, в Україні зосереджено 20 % світових покладів *титанових руд*. При цьому видобуток ведуть лише на 10 % родовищ. Україна, замість налагодити власне перероблення, десятиліттями постачала на зовнішні ринки (переважно до РФ) ільменітовий концентрат, з якого потім виробляли кінцеву продукцію.

Розвиток титанової галузі в Україні значною мірою визначатиметься ефективністю приватизації державних компаній (АТ «Об'єднана гірничо-хімічна компанія», ТОВ «Запорізький титано-магнієвий комбінат») та забезпеченням внутрішнього та зовнішнього попиту на продукцію галузі. На 2020 р. світові потужності з виробництва титанової губки було завантажено на 60 %. Ми споживали близько 10 % внутрішньо виробленої титанової сировини.

Стратегічною метою є налагодження внутрішнього виробництва металевих виробів з титану (прокату, комплектування тощо), здатного створювати більшу додану вартість порівняно з виробництвом пігментів на основі двоокису титану. Це уможливить інтегрування до світових ланцюгів високотехнологічних виробництв ОПК, аерокосмічної, автомобільної, медичної промисловості, де основними споживачами є США та ЄС. Є перспективи замінити українським титаном російський, що його постачали компаніям «Boeing» та «Airbus». Загалом до війни Україна забезпечувала 12 % імпорту ЄС металевого титану (рф – 32 %) та 4 % титанової губки (рф – 19 %).

Україна входить до п'яти провідних країн світу за обсягами розвіданих запасів *графіту* та є одним з найбільших його експортерів. У промисловій експлуатації перебуває лише одне з шести родовищ, яке розробляє австралійська компанія «Volt Resources Ltd». Наразі експортують лише сировину. Зокрема, українська частка в постачаннях графіту до ЄС до 2022 р. становила близько 8 % (рф – 3 %). Близько половини видобутого графіту у світі використовують для виробництва вогнетривів для металургії, проте потенціал використання графіту для технологічних секторів активно досліджують. Так, у 2013 р. Єврокомісія ініціювала науково-дослідну програму «Graphene Flagship», що вивчає потенціал використання графену – інноваційного матеріалу з графіту завтовшки в один атом вуглецю, що є міцнішим за сталь та діамант, – в електронній, медичній та інших високотехнологічних галузях [39].

Для потреб відновлення важливо нарощувати виробництва будівельних виробів з використанням значних внутрішніх запасів кварцового піску (для виробництва листового скла), будівельного каменю, вогнетривких глин.

Значна частина цінних сировинних ресурсів (у т. ч. стратегічно важливих) сконцентрована на сході та півдні України, що унеможлиблює їх використання до закінчення бойових дій. Так, за оцінкою Канадської аналітичної агенції «SecDev», загальна вартість корисних копалин на окупованій рф українській території сягає близько 13 трлн євро. Зокрема, на територіях бойових дій, прифронтових та окупованих територіях є 2 родовища літію, 7 ділянок та родовищ титану, 7 родовищ рідкоземельних та рідкісних металів [40].

Частина родовищ цінних металів та неметалічних корисних копалин досі є нерозвіданими. Їхню геологічну оцінку найчастіше здійснювали за радянськими стандартами, а отже, вона є застарілою. Процедури отримання спецдозволів на видобуток – непрозорі. Деякі родовища стратегічно важливих корисних копалин роками простоюють після отримання надрокористувачами (у т. ч. закордонними) спецдозволів на розроблення (титан, марганець тощо). Загалом галузь видобутку та перероблення корисних копалин є однією з найкорумпованіших, що істотно знижує її привабливість для стратегічних іноземних інвесторів.

Потужним ресурсом для відновлення зруйнованої інфраструктури та енергетичного забезпечення є вторинне перероблення промислових, побутових відходів та відходів руйнування.

В Україні щороку утворюється 434 млн т промислових та 14,6 млн т побутових відходів. 6 тис. сміттєзвалищ та полігонів сукупно засягають 5 % території України. Лише близько 5 % відходів переробляють (скло, пластик, алюмінієві пляшки, папір, картон, текстиль), ще близько 1 % спалюють для енергетичних потреб [41].

Попри величезні масштаби утворення відходів, наявні в Україні промислові потужності з перероблення вторсировини протягом багатьох років є недозавантаженими й змушені імпортувати сировину. Зокрема, рівень завантаженості картонно-паперових заводів, склозаводів та підприємств, що переробляють полімери і пластик, становить 50–70 % [42]. З початком повномасштабного вторгнення рф на території України утворюються величезні

обсяги відходів руйнування. Лише на деокупованих територіях Київської, Чернігівської та Сумської областей від руйнувань будівель та споруд через дії РФ утворилося близько 15,2 млрд т відходів. В Україні знищено понад 200 тис. легкових і вантажних автомобілів, які зараз складують у спеціально відведених місцях [43]. На кінець червня 2023 р. знищена техніка ворога утворила близько 520 тис. т відходів. Загальні збитки від засмічення земель відходами на кінець червня 2023 р. сягають 918 млрд грн [44]. До війни Україна щороку імпортувала макулатуру на 50 млн дол., полімерні матеріали – на 12 млн дол., склобій – на 1,5 млн дол.[45]. Це значною мірою зумовлено нестачею якісної вторсировини через відсутність в Україні системи обов’язкового роздільного збирання відходів, яка мала бути запроваджена рамковим Законом України. Завантаження потужностей з перероблення вторсировини за сучасних умов можна збільшити завдяки використанню відходів руйнувань (у межах чинного законодавства про поводження з такими відходами [46]).

Таким чином, задеклароване стратегічною метою Уряду збільшення промислового перероблення дасть змогу залучити значні незадіяні сировинні ресурси для забезпечення потреб відбудови української економіки та наповнення державного бюджету, а в перспективі – створити повні цикли виробництва кінцевої продукції з високою доданою вартістю.

Проекти та заходи зі стимулювання внутрішнього промислового перероблення первинних та вторинних сировинних ресурсів мають максимально інтегруватися до наявних інструментів повоєнної відбудови. Зокрема, важливу роль у фінансуванні таких проєктів мають відігравати новоутворений Фонд розвитку України [47], Фонд розвитку підприємництва, Український фонд стартапів. Важливо налагодити системну взаємодію щодо підтримки переробної галузі з міжнародними фінансовими організаціями та ЄС, взаємодія з якими наразі досі є точковою. Серед іншого, треба вводити проєкти розвитку перероблення критичної сировини до порядку денного стратегічного партнерства України з ЄС у рамках Меморандуму про стратегічне партнерство в

сировинній галузі, що дасть змогу залучити фінансову, експертну й технологічну підтримку ЄС.

2.2. Відбудова України для розвитку: зарубіжний досвід

Відбудова України для розвитку передбачає наявність державної політики стимулювання наукової досліджень і технологічних інновацій.

Серед основних причин дослідження та структурування досвіду розвинених країн для вироблення стратегічної візії повоєнної відбудови України вартує уваги наступне:

- вивчення досвіду повоєнної відбудови дає змогу зберегти історичну пам'ять про минулі події і розуміти їх вплив на сучасні процеси. Це допомагає уникнути повторення помилок та сприяє збереженню цінних знань і традицій;
- оцінка досвіду повоєнної відбудови надає цінні уроки для сучасного суспільства в різних аспектах та допомагає швидше відновитися після конфліктів або катастроф, як то: управління кризовими ситуаціями, планування та координацію робіт з відновлення інфраструктури, розбудови економіки та добробуту;
- систематизація досвіду повоєнної відбудови сприяє розвитку наукового підходу та розумінню складних соціально-економічних процесів, оскільки передбачає аналіз різних підходів до відбудови, оцінки їх ефективності і пошуку нових шляхів досягнення успіху без повторення відомих помилок;
- структурування досвіду повоєнної відбудови сприяє розумінню міжнародного співробітництва та можливості взаємного навчання, що сприятиме покращенню міжнародних стосунків та спільному розвитку. Це пов'язано із спроможністю країни взяти на озброєння

успішні практики і стратегії, які були використані в інших країнах під час відновлення після війни;

- опанування досвіду інших країн допомагає зберегти цінні знання і сприяє створенню стійко-го та процвітаючого суспільства.

Разом з тим, вибір часового проміжку для ви-вчення досвіду повоєнного відновлення обмежується сучасними реаліями. Зокрема, враховуючи, що маємо формування цифрової економіки, занурення у способи відновлення після війн далеко минулих тисячоліть не виглядає актуальним, адже змінилось саме суспільство. У даному ракурсі варто скористатися ретроспективним аналізом та споглянути на сьогоднішні успішні країни, які досягли успіху в розвитку від часу останньої масштабної війни. З таких міркувань, цікавим для вивчення та оцінювання є досвід таких країн як Німеччина, Японія, Південна Корея, Боснія і Герцеговина, Сінгапур. Досвід повоєнної відбудови цих країн може бути корисним при плануванні та реалізації відновлення України після перемоги.

Боснія і Герцеговина. Після війни 1990-х років Боснія і Герцеговина зазнала значних руйнувань і гуманітарних криз. Для нашої країни може бути цінним досвід в сферах національного примирення, відновлення соціальних зв'язків, врегулювання конфлікту та відновлення спільного життя. Для розвитку країни та відновлення після війни було використано різні напрями та стратегії, які спільно сприяли відновленню та розвитку країни. Хоча в країні залишається допоки багато викликів, країна здійснює зусилля для створення стабільного та процвітаючого суспільства. Найбільш вагомі здобутки та цілі стратегій відновлення, які на практиці втілювалися у цій країні систематизовано у таблиці 2.1.

Окрім зазначених стратегій після війни в Боснії і Герцеговині було здійснено ряд змін у системі оподаткування з метою підтримки відновлення та розвитку країни. Оскільки Боснія і Герцеговина є федеративною державою зі складним політичним устроєм, зміни в системі оподаткування мали як загальнодержавний, так і регіональний харак-тер. Ці зміни у системі

оподаткування сприяли створенню сприятливих умов для економічного відновлення та залученню інвестицій у Боснії і Герцеговині після війни. Однак, варто враховувати, що окрім реформи в системі оподаткування як аспектом розвитку країни після конфлікту було запроваджено також антикорупційні кроки.

Таблиця 2.1 – Стратегії відновлення та розвитку Боснії і Герцеговини після війни

Мета стратегії	Напрямок реалізації
Національне примирення	Зосередження уваги на національному примиренні та врегулюванні конфлікту. Були прийняті заходи для забезпечення довгострокової стабільності, такі як впровадження міжнародних механізмів умиротворення, політичних угод та урегулювання суперечок
Реконструкція та інфраструктура	Увага була зосереджена на реконструкції постраждалої інфраструктури, такої як дороги, школи, лікарні та житловий фонд. Були запуснені проекти відновлення та будівництва, сприяючи відновленню життя та економіки
Розвиток приватного бізнесу	Були прийняті заходи для підтримки підприємництва та розвитку приватного сектора. Це включало створення сприятливого підприємницького середовища, спрощення бізнес-процедур, приватизацію державних підприємств та залучення іноземних інвестицій
Міжнародна допомога та співпраця	отримуючи значну міжнародну допомогу та співпрацю з міжнародними організаціями, такими як ООН, Європейський Союз та Всесвітній банк, забезпечували концентрацію на програмах розвитку країни. Ця допомога включала фінансову підтримку, технічну допомогу, консультації та навчання, що сприяло процесу відновлення та розвитку
Туризм та культурна спадщина	використання багатого культурного спадку та природної краси для розвитку туризму. Просування туристичного потенціалу країни сприяло створенню робочих місць, залученню інвестицій та просуванню образу країни на міжнародній арені

Серед найбільш дієвих напрямів податкового регулювання в країні були забезпечені:

– уніфікація податків (задля спрощення та покращення системи оподаткування були уніфіковані податкові ставки та процедури між федеральним рівнем та рівнями регіональних урядів);

– реформування податкового адміністрування (проведено модернізацію системи збору податків, впроваджено електронні системи декларування та спрощено процедури подання податкових звітів);

– запровадження стимулів для інвестицій (введені податкові пільги та стимули для нових інвестицій, створення робочих місць та розвитку певних галузей економіки);

– запроваджено податок на додану вартість (ПДВ) (стало джерелом додаткових державних доходів та сприяло розвитку місцевих бюджетів);

– гармонізація системи оподаткування з міжнародними стандартами та рекомендаціями (для поліпшення бізнес-клімату та стимулювання притоку іноземних інвестицій).

Сінгапур. Сінгапур, будучи незалежною країною лише з 1965 року, швидко розвинувся з маленького порту в одну з найбагатших країн світу. Їхній досвід в ефективному управлінні, розвитку інфраструктури, привабливості для іноземних інвестицій та підтримці підприємництва може бути надзвичайно корисним уроком для обґрунтування стратегії повоєнної відбудови України [50, 51]. Сінгапур спромігся досягти значного економічного розвитку після війни завдяки реалізації низки унікальних стратегічних напрямів. Насамперед, Сінгапур створив сприятливе інвестиційне середовище, шляхом зниження податків, введення легких умов для створення підприємств та спрощення бюрократичних процедур. Країна надала іноземним інвесторам різні стимули, включаючи пільги та допомогу у відкритті бізнесу, що відобразилось на рейтингах економічної свободи й Doing Business.

Значну увагу Сінгапур приділив розвитку освіти та підготовці висококваліфікованих кадрів. Були створені високоякісні університети та навчальні заклади, які пропагували наукові дослідження та інновації. Країна також залучала іноземних спеціалістів, що сприяло обміну знаннями та трансферу технологій.

Значні зусилля були скеровані у розробку ефективних містобудівних проектів та розвиток якісної інфраструктури на основі технологій «розумне місто». Це включало будівництво модерних житлових комплексів, транспортних систем, аеропортів та інших важливих інфраструктурних об'єктів.

Концентрація ресурсів на розвиткові галузей високої доданої вартості дала змогу Сінгапуру активному розвиткові електроніки, біотехнологій, фармацевтики та фінансових послуг. Країна зосереджувалася на створенні

інноваційних продуктів і послуг, що мали конкурентоспроможність на світовому ринку.

Сінгапуру вдалось сформувати одну з найбільш розвинених торговельних економік у світі. Країна активно підтримує зовнішньоекономічні зв'язки, укладає торговельні угоди та просуває експорт своїх товарів та послуг. Зовнішній ринок став важливим джерелом доходів та розвитку для цієї країни. Слід акцентувати, що після незалежності і виходу з малозабезпеченого становища Сінгапуру після Другої світової війни, країна здійснила ряд змін також у своїй системі оподаткування, спрямовуючи зусилля на стимулювання економічного зростання та привабливості для бізнесу та іноземних інвестицій.

Серед найбільш значущих напрямів, які були реалізовані у цій країні вартують уваги такі:

- низькі податкові ставки, щоб привернути іноземних інвесторів та сприяти розвитку підприємництва. Наприклад, податок на прибуток для підприємств становив лише 17% (на 2021 рік), що було одним з найнижчих показників серед розвинених країн;
- використання широкого спектру податкових пільг та стимулів для підтримки різних галузей економіки. Це включало зниження податків на дивіденди, створення спеціальних економічних зон та надання податкових кредитів для стимулювання інновацій та досліджень;
- забезпечення податкової стабільності та простоти податкових правил і процедур з максимальною прозорістю. Це створило сприятливе середовище для бізнесу та залучення іноземних інвесторів;
- укладення угод про уникнення подвійного оподаткування з різними країнами, що дозволяло забезпечити більшу захищеність та привабливість для міжнародних бізнес-операцій;
- встановлення спеціального податкового режиму для іноземних інвесторів, відомий як «Global Investor Program» (GIP). Ця програма передбачає привілеї іноземним інвесторам, які вклали значні суми грошей в сектори, що сприяють розвитку країни.

Сінгапур відомий також своїм активним підходом до боротьби з корупцією. Для забезпечення чесності, прозорості та ефективності у державному управлінні та суспільстві, в цій країні впроваджені дієві практичні заходи [52]:

1) *незалежні антикорупційні органи*, які відповідають за боротьбу з корупцією (Комісія з попередження корупції Сінгапуру (Corrupt Practices Investigation Bureau – CPIB) та Комісія з публічної служби Сінгапуру (Public Service Commission – PSC). CPIB займається розслідуванням корупційних злочинів, а PSC встановлює високі стандарти доброчесності та етичності серед державних службовців;

2) *суворе законодавство щодо корупції*. Закон про попередження корупції та Закон про протидію відмиванню грошей, криміналізують корупційні дії та надають владі широкі повноваження для розслідування, притягнення до відповідальності та покарання винних осіб;

3) *прозорість та публічна відкритість*. Інформація про фінансові звіти, публічні закупівлі та діяльність державних службовців доступна громадськості. Крім того, Сінгапур регулярно публікує свій індекс сприйняття корупції, що сприяє підвищенню прозорості та відповідальності;

4) *висока плата державним службовцям*, яка супроводжується адекватними вагомими невідворотними засобами покарання та притягненням до відповідальності за корупцію. Сінгапур надає велику увагу превентивним заходам. Наприклад, система відкритих тендерів, електронне урядування та перевірка фінансових звітів.

Сінгапур є однією з країн з найнижчим рівнем корупції у світі, корупція серйозно криміналізована, і за державними службовцями, звинуваченими в корупційних злочинах, застосовуються суворі покарання.

Система правосуддя Сінгапуру дотримується нульової терпимості до корупції. Передбачені такі основні форми покарання за корупцію держслужбовців [52]:

– за корупційні злочини, залежно від їх серйозності, можуть бути призначені великі терміни ув'язнення. Суди в Сінгапурі мають повноваження накладати довгострокові ув'язнення на осіб, звинувачених у важких корупційних злочинах. Тому такі покарання можуть тривати кілька років або навіть десятиліття;

– засудженим державним службовцям можуть призначатися значні грошові штрафи, суми яких мають відшкодувати завдані збитки та скасовувати неправомірно набуті кошти;

– у випадку засудження за корупцію, суд може накласти конфіскацію незаконно набутих активів. Це означає, що корупційно здобуте майно та кошти можуть бути конфісковані державою не лише у корупціонера, але й родинні активи. Додатково до конфіскації майна, засудженим корупціонерам може бути накладено позбавлення активів, включаючи банківські рахунки та власність;

– засудженим державним службовцям може бути накладено дискваліфікацію від зайняття певних посад у майбутньому. Залежно від тяжкості злочину від тимчасової заборони до пожиттєвої дискваліфікації. Це має на меті запобігти повторній можливості зайняти високі посади та зловживати своїм статусом, що запобігатиме та стримуватиме корупцію.

Південна Корея. Швидкий економічний розвиток Південної Кореї, відомий як «економічне диво на річці Хан», став прикладом успіху в галузі індустріалізації, технологічного розвитку та експорту. Цікавим для дослідження є досвід відбудови своєї економіки та інфраструктури цією країною після Корейської війни (1950-1953). Після Корейської війни (1950-1953) Південна Корея знаходилася у складних умовах, з руйнуванням інфраструктури та економіки. Однак, завдяки кільком ключовим стратегіям, країна зуміла досягти вражаючого економічного розвитку і піднятися з руїн до однієї з найбільш розвинених країн світу [53, 54].

При реалізації стратегій відбудови Південної Кореї після війни з Північною Кореєю та Корейською війною 1950-1953 років, основні проблеми, на які першочергово потрібно було звертати увагу були:

- війна призвела до серйозного руйнування інфраструктури, включаючи міста, дороги, мости та залізничні шляхи. Відновлення цих об'єктів вимагало значних зусиль та витрат;
- Південна Корея була економічно вразливою після війни, з низьким рівнем промислового розвитку та обмеженими ресурсами. Було потрібно залучення іноземних інвестицій та здійснення структурних реформ для стимулювання економічного зростання;
- після війни, Південна Корея стикалася з політичною нестабільністю та внутрішніми конфліктами. Це ускладнювало процес відбудови та реалізацію більшості стратегій, що потребувало рішучих кроків;
- Південна Корея стикнулася з низьким рівнем освіти та обмеженими кваліфікаціями робочої сили. Для підтримки економічного розвитку необхідно було інвестувати в освіту та підвищувати рівень кваліфікації працівників;
- відносини з Північною Кореєю залишалися напруженими, і існувала постійна військова загроза. Це створювало неспокій і обмеження для відбудови та розвитку країни.

Проте, завдяки належним управлінським рішенням, зусиллям населення та залученню міжнародної допомоги, Південна Корея змогла досягти значного успіху в процесі відбудови та стати однією з найбільш розвинених країн світу.

Серед основних стратегічних напрямів, які дали змогу Південній Кореї досягти значного економічного розквіту та стати однією з провідних країн у світі, стали напрям, орієнтовані на розвиток високотехнологічних галузей, експортно-орієнтований підхід та інвестиції в людський капітал.

Експортно-орієнтований підхід. В межах даного напрямку Південна Корея зосередилася на розвитку експортної галузі, активно просуваючи свої товари та послуги на світові ринки. Велика увага приділялася виробництву товарів високої якості та конкурентоспроможних цін. Для цього були створені сприятливі умови для бізнесу, включаючи зниження митних бар'єрів та розвиток експортних інфраструктур.

Південна Корея вклала значні зусилля у підвищення рівня освіти та підготовку кваліфікованих кадрів. Були створені спеціалізовані навчальні заклади та університети, спрямовані на навчання технічних та інженерних дисциплін. Це стимулювало інновації та технологічний розвиток країни.

Південна Корея активно стимулювала створення господарських зон та промислових парків, які надавали спеціальні пільги та знижені податки для іноземних інвесторів. Це сприяло залученню іноземного капіталу, розвитку високотехнологічних галузей та створенню робочих місць. Крім того, Південна Корея активно залучала іноземні технології та знання шляхом співпраці з міжнародними компаніями та науковими організаціями. Це сприяло перенесенню технологій та підвищенню якості виробництва, але вимагало належного рівня кваліфікації персоналу.

Як і більшість країн, для прискорення процесу відновлення економіки та прискорення індустріального розвитку, після війни Південна Корея здійснила ряд змін у своїй системі оподаткування з метою підтримки.

- починаючи з 1960-х років, Південна Корея здійснила послідовне зниження податкових ставок для стимулювання підприємництва та інвестицій. Зокрема, було зменшено податок на прибуток підприємств та персональний податок на доходи фізичних осіб. Разом з тим, у 1977 році Південна Корея впровадила систему ПДВ, що стало важливим джерелом державних доходів. Цей податок був спрямований на фінансування розвитку та соціальні програми;
- Південна Корея використовувала систему податкових пільг та стимулів для залучення інвестицій у важливі галузі, залучення нових технологій та створення робочих місць;
- для сприяння залученню іноземних компаній та технологій й стимулювання економічного розвитку, країна створила спеціальні інвестиційні зони зі зниженими податковими ставками та спрощеними умовами діяльності.

Слід відмітити, що держава відіграла важливу роль у розвитку економіки, здійснюючи ефективне регулювання та планування. Були прийняті стратегічні рішення щодо пріоритетних галузей розвитку, розподілу ресурсів та інвестицій. Держава також надавала фінансову та технічну підтримку для створення нових підприємств та розвитку інноваційних проєктів. Однак, для забезпечення фінансової стабільності та підтримки економічного розвитку, Південна Корея здійснила суворий контроль над банківською системою та капіталовкладеннями, що сприяло залученню інвестицій та фінансовій стійкості.

Німеччина. Після Другої світової війни Німеччина пройшла значний шлях від відбудови до становлення однією з найсильніших економік у світі. Важливим прикладом може бути досвід цієї країни у сферах демонтажу військової промисловості, реструктуризації економіки, соціального відновлення та реконструкції інфраструктури. Серед основних проблемних аспектів, які необхідно було здолати впродовж повоєнного відновлення Німеччини після Другої світової війни, важливими були [55]:

1) дефіцит ресурсів внаслідок великих збитків від війни, сплати репарацій і великих витрат на післявоєнну реконструкцію, що призвело до обмеженості фінансових ресурсів для відновлення. Багато міст, промислових підприємств, транспортних мереж та іншої інфраструктури були зруйновані під час війни. Відновлення інфраструктури вимагало значних зусиль і витрат.

Німеччина була позбавлена значних ресурсів, таких як сировина і робоча сила, через перенесення частини їх на інші країни після війни. Це ускладнювало процес відновлення та промислового розвитку.

2) політичні та організаційні проблеми внаслідок поділу країни між Східною та Західною Німеччиною. Нестабільність політичної ситуації та роздробленість влади ускладнювали координацію та реалізацію стратегій відновлення.

Крім того, більшість населення була виснажене війною, без роботи та житла. Низький рівень життя, брак продовольства та інші соціально-економічні проблеми ускладнювали процес відновлення та виконання стратегій.

У реалізації практики післявоєнного відновлення у Німеччині було запроваджено низку стратегічних кроків для відновлення економіки. Найбільш відомою стратегією розвитку для повоєнної відбудови є «план Маршала», який був запропонований після Другої світової війни для відновлення Європи («Програма відновлення Європи») 1947 року, запропонований держсекретарем США Джорджем К. Маршалом, який набув чинності у квітні 1948 року [49]. Дія даної Програми була поширена також на Німеччину. Німеччина скористалася фінансовою допомогою з Маршалівського плану для розвитку інфраструктури, промисловості та сільського господарства в Німеччині, відбудови житлового фонду та соціального захисту населення. Технічна підтримка у вигляді технологічних знань, консультацій та обміну експертами в рамках цієї програми дала змогу Німеччині залучити нові технології та модернізувати свою промисловість, а зниження митних бар'єрів та підтримка експортно-імпортних операцій сприяли розвитку зовнішньої торгівлі та залученню іноземних інвестицій. Крім того, реалізація даної програми започаткувала поглиблення співпраці між Німеччиною та іншими країнами Європи, що включало обмін знаннями, технологіями та культурними цінностями, що сприяло створенню сприятливого середовища для мирного співіснування та економічного розвитку.

Впродовж відновлення Німеччина здійснила широкомасштабний демонтаж своєї військової промисловості та зброї відповідно до умов перемир'я та міжнародних угод. Це дозволило переорієнтувати обмежені фінансові та людські ресурси на мирні промислові галузі, такі як автомобілебудування та машинобудування.

Своєю чергою розвиток автомобілебудування та машинобудування сприяв формуванню експортно-орієнтованій політиці. Німеччина активно сприяла експорту своїх товарів на зовнішні ринки, що включало зниження

митних бар'єрів, рекламну кампанію «Made in Germany» та підтримку експортних підприємств. Зосередження на експорті дало змогу Німеччині залучити валюту та отримати необхідні ресурси для відновлення економіки.

Програми соціального захисту населення включали реалізацію соціальне партнерства. Німеччина сприяла соціальному партнерству між урядом, роботодавцями та профспілками, що дало змогу встановити стабільні трудові відносини, забезпечити соціальний захист працівників та сприяло ефективному функціонуванню економіки.

Німеччина приділяла велику увагу розвитку освіти та навчанню, забезпечуючи якісну освіту для молодого покоління та підготовку кваліфікованих працівників для промисловості. Це посприяло підвищенню продуктивності та конкурентоспроможності німецької економіки.

Після Другої світової війни Німеччина внесла також низку змін у свою систему оподаткування, що орієнтувалися на оптимізацію податкового тиску, податкового стимулювання бізнесу. Реформа податкової системи була проведена з метою спрощення та покращення ефективності системи оподаткування, що включало уніфікацію та спрощення податкових процедур, обліку та адміністрування.

В рамках податкових заходів було проведено значне зниження податкових ставок для стимулювання приватного підприємництва та інвестицій. Зокрема, було зменшено податок на прибуток підприємств, що сприяло залученню капіталу та розвитку бізнесу, але одночасно у 1968 році було введено систему ПДВ, що стало важливим джерелом державних доходів. Цей податок був спрямований на фінансування витрат на відновлення та розвиток інфраструктури країни.

Для підтримки відновлення окремих галузей були введені податкові пільги та стимули. Наприклад, надавалися пільги для інвестицій у науково-дослідні розробки, енергоефективність та екологічні проекти.

Як і більшість розвинених країн, Німеччина має комплексну систему боротьби з корупцією, яка включає різноманітні заходи протидії цьому явищу та формування у суспільстві нульової толерантності до проявів корупції.

У Німеччині корупція криміналізована на законодавчому рівні, встановлено кримінальну відповідальність за корупційні дії, включаючи хабарництво, зловживання повноваженнями та відмивання грошей. Для ефективного розслідування корупційних злочинів Німеччина зосереджує увагу на зміцненні правоохоронних органів, зокрема, поліції та прокуратури. Створені спеціалізовані одиниці, які займаються боротьбою з корупцією, та підвищується кваліфікація правоохоронних органів в цій сфері.

Для запобігання проявам корупції у Німеччині велику увагу приділено прозорості та обліку в управлінні державними фінансами та закупівлями. Впроваджено електронні системи закупівель та посилення контролю за використанням публічних коштів.

Німеччина надає вагомого значення етичним стандартам серед державних службовців, які зобов'язані дотримуватися кодексу поведінки та високих стандартів доброчесності. Державні службовці мають декларувати свої доходи та майно, що сприяє прозорості та зменшує ризик корупційних дій.

Ці заходи забезпечують високий рівень прозорості та довіри до державних структур, а також сприяють розвитку чесної та ефективної державної системи.

Японія. Цінним уроком для нашої країни може стати вивчення досвіду Японії в економічному розвитку, промисловій модернізації, експортно-орієнтованій політиці та соціальному відновленні. Досвід цієї країни з кінця Другої світової війни – це шлях від зруйнованої країни до другої за величиною економіки світу [56, 57].

Серед основних проблем, які довелось вирішувати Японії після Другої світової війни, стали:

- значні руйнування, оскільки війна призвела до значного руйнування міст, заводів і фабрик, промислових об'єктів та інфраструктури в цілому, відновлення яких потребувало значних зусиль та фінансових ресурсів;
- війна спричинила значні збитки для японської економіки. Інфляція, дефіцит продуктів харчування та матеріалів, високий рівень безробіття, що в сукупності значно ускладнювали процес відновлення та розвитку;
- зміни в політикумі після війни, які супроводжувалися реформами, спрямованими на демократизацію та демілітаризацію країни, створило виклики в політичній сфері та вимагало реорганізації інституцій;
- важливість врегулювання суперечок та незадоволення серед громадян, які пережили страждання війни, залишились без житла та роботи, потребувало великого зусилля і терпіння з боку населення;
- необхідність побудови довіри та спрямування зусиль на відновлення міжнародних відносин, міжнаціональних відносин після війни, особливо з тими країнами, які зазнали військової агресії з боку Японії.

Проте, подолання основних проблем, які вдалось подолати повоєнній Японії, за виваженої державної політики дали змогу відбудувати країну та перетворити її на одну з провідних економічних держав світу завдяки наполегливості, інноваційності та плануванню ефективних стратегій розвитку [49].

Серед основних підходів для відновлення своєї країни, Японія сконцентрувала зусилля на деяких ключових аспектах:

1) Японія вклала значні зусилля в економічний розвиток, спираючись на промисловість та експорт. Країна спрямовувала кошти на підтримку промисловості, розвиток інфраструктури, модернізацію технологій та підвищення продуктивності. Уряд Японії впровадив такі заходи, як зниження податків, спрощення бюрократичних процедур та створення сприятливого середовища для бізнесу;

2) Японія активно сприяла розвитку експортно-орієнтованої політики, зосереджуючись на створенні конкурентоспроможних товарів і виходу на

зовнішні ринки. Країна розширювала торговельні зв'язки з іншими країнами та активно залучала іноземні інвестиції. Це дало змогу Японії залучати необхідні ресурси для економічного відновлення;

3) Японія вклала значні зусилля в розвиток освіти та науки. Країна інвестувала в освітні заклади, сприяла науковим дослідженням та розвитку нових технологій. Це сприяло підвищенню кваліфікації робочої сили та створенню інноваційних продуктів;

4) Японія зосередилася на покращенні соціального становища та добробуту своїх громадян. Країна впроваджувала соціальні програми, які забезпечували доступ до освіти, охорони здоров'я та житла. Також були прийняті заходи щодо розбудови інфраструктури, у тому числі будівництва житла для військових ветеранів;

5) Японія надавала велику увагу культурному відновленню, що супроводжувалось збереженням і просуванням свого культурного надбання, включаючи мистецтво, літературу та традиції. Це допомогло Японії зміцнити свою ідентичність та привернути увагу світової спільноти до своєї культури;

6) Японія здійснила ряд змін у своїй системі оподаткування для сприяння відновленню країни. Уряд Японії ввів нові податки та збільшив ставки існуючих податків, зокрема податку на доходи, податку на споживання та податку на прибуток корпорацій. Це забезпечило додаткові фінансові ресурси для фінансування програм відновлення. Збільшення податкового навантаження на громадян та підприємства з метою залучення додаткових фінансових ресурсів для відновлення країни за одночасного контролю використання коштів, виправдало введення нових податків та збільшення ставок існуючих [49].

Серед новацій повоєнної Японії на тлі податкових реформ стало запровадження податку на споживання у 1989 році. Цей податок стягується з товарів та послуг, що продаються в країні, і допомагає фінансувати витрати на інфраструктуру та соціальні програми. Проте диференціація ставок, зниження ставок податку на споживання для певних товарів та послуг стимулювало

споживчу активність та підтримку домогосподарств. Було також збільшено ставки податку на спадщину для високих сум спадщини з метою збільшення надходжень до бюджету.

Однак, уряд Японії надавав податкові пільги та знижки для підтримки інвестицій у певні галузі, такі як високотехнологічна промисловість та дослідження і розвиток. Такі заходи стимулювали притік капіталу та сприяли розвитку інноваційних галузей, заохочувалися інвестиції у важкі промислові галузі та інфраструктуру.

7) Японія створила спеціальні економічні зони, де були встановлені пільгові податкові умови для залучення іноземних інвесторів, що сприяло залученню капіталу, технологій та підтримці нових промислових проєктів;

8) Японія приділяє велику увагу боротьбі з корупцією і використовує різноманітні способи та заходи для її протидії. Японія має суворе законодавство, що криміналізує корупцію. На основі Кримінального кодексу та інших відповідних законів, корупційні дії, такі як взятки, підкуп, зловживання владою та хабарництво, є злочинами, за які передбачені суворі покарання.

У Японії існують спеціальні антикорупційні органи, які відповідають за виявлення, розслідування та запобігання корупції у різних сферах суспільства (Комітет з питань попередження корупції та Комісія з питань публічної етики).

Уряд Японії та різні галузеві організації розробляють та впроваджують етичні кодекси та норми поведінки, якими встановлюють стандарти доброчесності, етики та відповідальності для посадових осіб та державних службовців.

У Японії забезпечується високий рівень відкритості та прозорості державного фінансування, здійснюється систематичний нагляд та перевірки в державних органах, компаніях та інших установах для виявлення корупційних практик.

Таким чином, варто акцентувати, що досвід кожної країни потребує детального окремого аналізу, визначення проблем та перешкод, які долалися в ході відновлення. У дослідженні наведено окремі узагальнення щодо

стратегічних напрямів, за якими розгорталися та реалізовувалися програми відновлення після війни, які варті уваги та імплементації, особливо у частині налагодження антикорупційних практик, виділення пріоритетів для концентрації обмежених фінансових ресурсів на інноваційних технологіях, освіті та наукових дослідженнях.

2.3. Проблеми та перспективи розвитку стратегічних галузей промисловості України

Відхід від сировинної моделі розвитку під час відновлення економіки України вимагає системних дій держави щодо формування якісно нової структури промисловості зі збільшенням часток машинобудування, технологічних галузей харчової, фармацевтичної, хімічної та нафтохімічної промисловості, підгалузей добувної промисловості та кольорової металургії, які виробляють сировину для технологічних виробництв.

Одним з ефективних інструментів реструктуризації промисловості та нарощування її доданої вартості у світовій практиці залишається державна підтримка стратегічних галузей, ключових технологій і забезпечення економіки критичною сировиною та матеріалами для їхнього розвитку [58].

Селективна підтримка стратегічно важливих для національної економіки та безпеки видів економічної діяльності активно застосовується промислово розвиненими країнами ще із середини ХХ ст., причому переважно щодо вузького кола високотехнологічних галузей – виробництв напівпровідників, мікроелектроніки, біотехнологій, аерокосмічних технологій тощо. Визначення пріоритетних галузей та їх послідовна підтримка стали важливими передумовами «економічного дива» країн – «азійських тигрів». Зокрема, Тайвань затвердив такі критерії визначення стратегічних галузей: розгалужені зв'язки з іншими галузями економіки, високий ринковий потенціал,

технологічна інтенсивність, високий рівень доданої вартості, низька енергоємність, екологічність.

У США Планом стійкості ланцюгів постачання (Supply Chain Resilience Plan) адміністрації президента Дж. Байдена визначені ключові зусилля щодо державної підтримки індустрій напівпровідників, акумуляторів великої ємності, критичних мінералів та матеріалів, фармацевтики та активних фармацевтичних інгредієнтів. Зокрема, передбачено надання 50 млрд дол. США інвестицій у розбудову власного виробництва напівпровідників у США, започаткування кредитних та грантових програм фінансування внутрішнього виробництва акумуляторів, поширення преференцій у державних закупівлях із оборонної продукції на всі «критичні сектори», збільшення фінансування провідних технологій виробництва активних фармацевтичних інгредієнтів, упровадження програм інвестиційної й технічної підтримки малого й середнього підприємництва у чотирьох стратегічних секторах промисловості тощо [58].

У ЄС 2009 р. було затверджено перелік із шести ключових технологій (key enabling technologies), найперспективніших для розвитку широкого кола секторів економіки та соціально-економічного розвитку загалом. До нього увійшли передові промислові технології (робототехніка, 3D-друк, комп'ютерне моделювання та ін.); передові матеріали; технології, пов'язані з науками про життя; мікро-, наноелектроніка та фотоніка; штучний інтелект, цифрова безпека та зв'язок. Проблеми недостатнього розвитку передових секторів та зростання залежності від імпорту критично важливих для економіки ЄС матеріалів і технологій спричинили в 2021 р. перегляд промислової політики, конкретизацію секторальних пріоритетів промислового розвитку з посиленням підтримки із забезпечення стійкості ланцюгів постачань у стратегічних секторах. До стратегічних секторів у 2021 р. було віднесено критичну сировину, активні фармацевтичні інгредієнти, літій-іонні акумулятори, «чистий» водень, напівпровідники, хмарні обчислення. У 2022 р. було уточнено перелік критичної сировини та матеріалів, а також додано нові стратегічні

сектори – фотоелектричні панелі й технології, кібербезпеку, програмне забезпечення.

У листопаді 2020 р. Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України (Мінстратегпром) підготувало проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Про деякі питання розвитку промислового комплексу України». У документі, зокрема, пропонувалося закріплення переліку 17 стратегічних галузей промисловості – «стратегічно важливих для економіки і безпеки держави сфер економічної діяльності, об'єктивно відокремлених частин промисловості, об'єднуючих підприємства, що забезпечують повний життєвий цикл однорідної, специфічної продукції, робіт або послуг за типовими технологіями і які мають спільне обмежене коло споживачів, що об'єднують суб'єктів господарювання різних форм власності, перелік та підпорядкування яких затверджується рішенням Кабінету Міністрів України».

До цього переліку ввійшли: ОПК, ПЕК, АПК, ГМК, транспортна промисловість, сфера телекомунікацій та зв'язку, авіаційна та ракетно-космічна, машинобудівна, хімічна, харчова, легка, скляна та порцеляно-фаянсова, меблева та деревообробна, поліграфічна, геологорозвідувальна, фармацевтична галузі, будівництво та виробництво будівельних матеріалів. Варто зазначити: таке широке коло галузей, внесених до переліку, свідчить про відсутність бачення перспективних напрямів спеціалізації України на внутрішньому та світовому ринках, пріоритетів технологічного розвитку країни, наявної ресурсної бази й реальних можливостей надання державної підтримки за цим колом напрямів. *Станом на березень 2023 р. постанову прийнято не було.*

Те, що в Україні відсутня державна політика ефективного використання критично важливих для стійкого функціонування економіки сировини та матеріалів, не лише стримує потенціал розвитку високотехнологічних галузей, які використовують цю сировину, а й сприяє безперешкодному вивезенню цінних ресурсів із країни. З 1997 р. державне регулювання сфери критичної

сировини обмежувалося постановою Кабінету Міністрів України «Про надання спеціальних дозволів на користування ділянками надр з метою геологічного вивчення та видобування стратегічно важливих корисних копалин» від 15 липня 1997 р. № 742, у якій було визначено перелік із 22 корисних копалин, що вважаються стратегічно важливими для економіки України. Проте в 2016 р. цю постанову було скасовано.

До наслідків відсутності політики підтримки стратегічних галузей промисловості віднесено такі:

1. Відсутність системного підходу у визначенні завдань промислового розвитку при формуванні стратегічних документів у сфері повоєнного відновлення. Зокрема, про це свідчить фрагментарність і неоднорідність за масштабами проєктів у рамках національних програм представлено в липні 2022 р. проєкту Плану відновлення України.

2. Недовикористання потенціалу, марнування та безперешкодне вивезення цінних критичних ресурсів з України. Усе це стримує потенціал розвитку високотехнологічних галузей, які їх використовують. Зі 120 видів корисних копалин, що споживаються у світі, в Україні виявлено 117. При цьому протягом багатьох років Україна, маючи власні запаси, імпортувала критичні для промисловості (у т. ч. оборонної) рідкоземельні метали, мінеральну сировину тощо. Наприклад, український ільменіт експортувався до РФ, його частка в російському імпорті цієї групи становила близько 70 %. Цей мінерал, серед іншого, використовувався для виробництва військової техніки та зброї, яка наразі застосовується проти України. Пріоритетами України мають стати залучення європейських технологій інтелектуального видобутку, перероблення, створення ланцюгів виробництва всередині країни, віднайдення спільних із ЄС інтересів щодо проєктів виробництва критичної продукції.

3. Недооцінювання ролі промислового сектору України у повоєнному відновленні під час формування інвестиційних проєктів та пакетів міжнародної фінансової допомоги. Найбільші обсяги міжнародної підтримки спрямовуються до оборонних, гуманітарних, інфраструктурних проєктів, які є пріоритетними в

умовах війни. Проте дослідження засвідчують, що розподіл допомоги зазвичай не має суттєвих відмінностей між мирними та поствоєнними країнами. Так, у поствоєнних країнах до виробничого сектору спрямовувалося лише 8 % міжнародної допомоги. При цьому позитивний вплив зовнішньої фінансової допомоги оцінювався як доволі помірний – кожен додатковий відсоток міжнародної допомоги генерував зростання економіки на 0,05–0,1 %, що, цілком імовірно, було наслідком неефективної структури допомоги. Саме мізерна частка (менше 3 %) донорського фінансування промислового сектору в програмах повоєнної реконструкції балканських країн стала причиною слабких темпів повоєнного відновлення, призвела до зростання торговельного дефіциту, безробіття й тіньового сектору.

Таким чином, визначення на державному рівні стратегічних галузей промисловості України на сучасному етапі має стати основою для їх сфокусованої державної підтримки з метою забезпечення трансформаційних змін в економіці в умовах дефіциту ресурсів. В Україні під час формування переліку стратегічних галузей має бути врахована специфіка потреб воєнної економіки та повоєнного відновлення. Перелік стратегічних галузей промисловості повинен ґрунтуватися на результатах експертних міжгалузевих досліджень і містити обмежене коло перспективних напрямів промислової спеціалізації України на внутрішньому та зовнішніх ринках. В умовах значного дефіциту ресурсів розвиток потенціалу стратегічних галузей, розроблення критичної сировини та виробництва продукції стратегічного призначення значною мірою спиратимуться на залучення міжнародної допомоги та розвиток міжнародної співпраці.

Висновки до розділу 2

Спроможність української економіки до оперативного відновлення та системної повоєнної відбудови істотно обмежена сировинною орієнтованістю внутрішнього промислового виробництва та експорту.

Проекти та заходи зі стимулювання внутрішнього промислового перероблення первинних та вторинних сировинних ресурсів мають максимально інтегруватися до наявних інструментів повоєнної відбудови. Зокрема, важливу роль у фінансуванні таких проєктів мають відігравати новоутворений Фонд розвитку України, Фонд розвитку підприємництва, Український фонд стартапів. Важливо налагодити системну взаємодію щодо підтримки переробної галузі з міжнародними фінансовими організаціями та ЄС, взаємодія з якими наразі досі є точковою. Серед іншого, треба вводити проєкти розвитку перероблення критичної сировини до порядку денного стратегічного партнерства України з ЄС у рамках Меморандуму про стратегічне партнерство в сировинній галузі, що дасть змогу залучити фінансову, експертну й технологічну підтримку ЄС.

Серед основних причин дослідження та структурування досвіду розвинених країн для вироблення стратегічної візії повоєнної відбудови України вартує уваги наступне:

- вивчення досвіду повоєнної відбудови дає змогу зберегти історичну пам'ять про минулі події і розуміти їх вплив на сучасні процеси. Це допомагає уникнути повторення помилок та сприяє збереженню цінних знань і традицій;

- оцінка досвіду повоєнної відбудови надає цінні уроки для сучасного суспільства в різних аспектах та допомагає швидше відновитися після конфліктів або катастроф, як то: управління кризовими ситуаціями, планування та координацію робіт з відновлення інфраструктури, розбудови економіки та добробуту;

- систематизація досвіду повоєнної відбудови сприяє розвитку наукового підходу та розумінню складних соціально-економічних процесів, оскільки передбачає аналіз різних підходів до відбудови, оцінки їх ефективності і пошуку нових шляхів досягнення успіху без повторення відомих помилок;

- структурування досвіду повоєнної відбудови сприяє розумінню міжнародного співробітництва та можливості взаємного навчання, що сприятиме покращенню міжнародних стосунків та спільному розвитку. Це

пов'язано із спроможністю країни взяти на озброєння успішні практики і стратегії, які були використані в інших країнах під час відновлення після війни;

– опанування досвіду інших країн допомагає зберегти цінні знання і сприяє створенню стійко-го та процвітаючого суспільства.

Варто акцентувати, що досвід кожної країни потребує детального окремого аналізу, визначення проблем та перешкод, які долалися в ході відновлення. У дослідженні наведено окремі узагальнення щодо стратегічних напрямів, за якими розгорталися та реалізовувалися програми відновлення після війни, які варті уваги та імплементації, особливо у частині налагодження антикорупційних практик, виділення пріоритетів для концентрації обмежених фінансових ресурсів на інноваційних технологіях, освіті та наукових дослідженнях.

Визначення на державному рівні стратегічних галузей промисловості України на сучасному етапі має стати основою для їх сфокусованої державної підтримки з метою забезпечення трансформаційних змін в економіці в умовах дефіциту ресурсів. В Україні під час формування переліку стратегічних галузей має бути врахована специфіка потреб воєнної економіки та повоєнного відновлення. Перелік стратегічних галузей промисловості повинен ґрунтуватися на результатах експертних міжгалузевих досліджень і містити обмежене коло перспективних напрямів промислової спеціалізації України на внутрішньому та зовнішніх ринках. В умовах значного дефіциту ресурсів розвиток потенціалу стратегічних галузей, розроблення критичної сировини та виробництва продукції стратегічного призначення значною мірою спиратимуться на залучення міжнародної допомоги та розвиток міжнародної співпраці. Тому конче важливо окреслити завдання й перспективи розвитку стратегічних галузей, сформувані чіткі цілі, визначити об'єкти та розробити плани залучення іноземних інвестицій і допомоги за обмеженою кількістю стратегічних напрямів, привабливих для міжнародних партнерів.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОЛІТИКИ ВІДНОВЛЕННЯ

3.1. Перспективи модернізаційних зрушень у промисловості України в процесі євроінтеграції

Отримання Україною статусу країни – кандидата на вступ до ЄС відкриває перспективи модернізації української промисловості на нових технологічних засадах, здатних забезпечити стійкість економіки під час війни і пришвидшити її структурну перебудову в повоєнний період. Рух у напрямі євроінтеграції з послідовним виконанням нашою країною взятих на себе зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – УА), активізує зрушення у промисловості, зокрема у спосіб: стимулювання виробництва більш технологічної продукції; інтеграції України в європейські ланцюги доданої вартості; розвитку підприємництва; впровадження реформ у промисловості, її розбудови завдяки участі України у фондах і програмах ЄС; реалізації спільних виробничо-інноваційних проєктів у перспективних секторах [59].

Стимулюванню виробництва більш технологічної продукції, а також інтеграції України в європейські ланцюги доданої вартості сприятиме використання можливостей розширення доступу українських виробників до внутрішнього ринку ЄС, які відкриває УА.

Завдяки дії УА Європейський Союз став основним торговельним партнером України, його частка в товарообігу України у 2022 р. становила 55,2 %. Під час війни розширенню експорту сприяли лібералізація торгівлі з країнами ЄС, укладення угоди про скасування дозволів на перевезення, приєднання до системи спільного транзиту.

Експорт товарів з України до країн Євросоюзу за підсумками 2022 р. зріс на 4,1 % і становив 27,9 млрд дол. США [1]. За сім місяців 2023 р. його обсяг був 13,7 млрд дол. США, що на 11,7 % менше порівняно з відповідним періодом минулого року. Причини скорочення експорту – припинення роботи «зернового коридору», скорочення попиту з боку країн ЄС на продукцію гірничо-металургійного комплексу (ГМК). Одночасно відбулося зниження виробництва продукції ГМК в Україні у зв'язку з підривом Каховської ГЕС (ідеться про підприємства, які залежали від водопостачання з Каховського водосховища, зокрема ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», АТ «Нікопольський завод феросплавів»).

Аналіз структури товарного експорту до ЄС свідчить про постачання здебільшого сировини і продукції нижчих переділів. За сім місяців поточного року в експорті товарів переважали зернові культури (21,4 %), чорні метали (10 %), руди, шлаки (7,5 %), насіння і плоди олійних рослин (6 %). На електричні машини припадало 7,6 % товарного експорту, деревину та вироби з деревини – 5,9 %, меблі – 3,1 %.

Важливим інструментом просування українського експорту більш технологічної продукції є укладання Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислової продукції (Agreement on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Products, АСАА, «промисловий безвіз»), яка передбачає взаємне визнання оцінки відповідності продукції між ЄС та Україною. Угодою про асоціацію визначено, що АСАА пошириться на 27 секторів, здебільшого, машинобудування (спочатку на три – низьковольтне обладнання, електромагнітну сумісність і машини) [59].

Реалізація адміністративних та інституційних реформ для виконання зобов'язань щодо гармонізації стандартів, вимог та регуляторних практик між Україною та ЄС дозволить досягти відповідності української продукції технічним регламентам ЄС, що знизить нетарифні бар'єри для України в торгівлі; зменшить витрати експортерів, пов'язані з додатковою оцінкою відповідності; розширить (за межами ЄС) коло імпортерів українських товарів,

на які поширюється Угода АСАА, з умовами входження на ринки, котрі діють для країн – членів ЄС; сприятиме зростанню якості й безпеки відповідної промислової продукції на внутрішньому ринку України.

Робота щодо підготовки до укладання Угоди АСАА ведеться протягом тривалого часу. На Міжнародному форумі «Промисловий безвіз» (АСАА) у системі відновлення та розвитку економіки України» (13 жовтня 2023 р.) констатовано здійснення низки заходів, зокрема щодо ухвалення базових законів, технічних регламентів на основі актів законодавства ЄС, європейських стандартів, проведення інституційних реформ. У 2022–2023 рр. щодо Угоди АСАА досягнуто вагомих результатів.

Важливо розширити дію Угоди АСАА на інші перспективні галузі. Так, включення фармацевтичного сектора до додатку III УА сприятиме його розвитку (через визнання українських сертифікатів GMP в ЄС), що в перспективі позитивно позначиться на зниженні цін на ліки для українських споживачів. Перевагами для ЄС стане розширення асортименту якісних ліків за конкурентними цінами.

В умовах воєнного стану доцільно ініціювати діалог з європейською стороною щодо надання окремої допомоги на відновлення і розбудову потенціалу інфраструктури технічного регулювання, адже внаслідок бойових дій частина інституцій цієї сфери зазнала руйнувань і збитків (пошкодження приміщень, виведення з ладу випробувального та метрологічного обладнання, втрати персоналу).

Участь України у фондах і програмах ЄС, зокрема у спеціальних фондах, які є доступними для країн – кандидатів на вступ до ЄС, сприятиме розбудові промислового потенціалу через реалізацію проєктів з відновлення, а також розвитку підприємництва (з вивченням та імплементацією практик ведення бізнесу в ЄС).

Статус України як країни – кандидата на вступ до ЄС відкриває можливість участі у фінансуванні проєктів та ініціатив, які до цього були недоступними. Одним із таких проєктів є *Instrument for Pre-accession*

Assistance – IPA, до якого Україна матиме можливість долучитися. Загальна сума видатків чинної версії зазначеного інструменту – *IPA III* – становить 14,2 млрд євро. Інструмент є складовою частиною політики згуртованості ЄС (*EU Cohesion Policy*), ідеєю якої є зміцнення економічної, соціальної та територіальної згуртованості, зменшення диспропорцій між рівнями розвитку різних регіонів. Пріоритетами Нової політики згуртованості ЄС (*New Cohesion policy, 2021–2027 pp.*) визначено «зелений» і цифровий перехід. Тому, підтримуючи реформи у країнах – кандидатах на вступ до ЄС, Європейський Союз прагне насамперед досягнути власних цілей. Водночас зазначені напрями є надзвичайно важливими та актуальними й для України.

Варто працювати над створенням проєктів і програм, які підпорядковуються заявленим цілям політики. Так, ст. 7 Регламенту *IPA III* передбачає підготовку стратегічних відповідей на питання, як загальна політика та галузеві стратегії відповідають вимогам конкретних інструментів процесу розширення і як вони сприятимуть досягненню цілей у рамковій програмі *IPA III* [59].

Під час війни допомога ЄС спрямована як на вирішення нагальних потреб України, так і на повоєнне відновлення та підтримку країни на шляху до євроінтеграції. Так, у грудні 2022 р. Рада ЄС затвердила план надання Україні у 2023 р. регулярної міжнародної фінансової допомоги обсягом близько 1,5 млрд євро щомісяця на загальну суму 18 млрд євро. Транші в рамках зазначеного плану протягом 2023 р. вже перераховуються. Умовою отримання траншів є задовільний прогрес у виконанні заходів відповідно до визначених часових рамок за напрямками «Макрофінансова стабільність», «Структурні реформи та ефективне врядування», «Верховенство права», «Енергетика» [59]. Модернізації промисловості сприятиме, зокрема, реалізація заходів щодо дерегуляції економічної діяльності та поліпшення бізнес-клімату (за напрямом «Структурні реформи та ефективне врядування»), а також щодо відновлення зруйнованої внаслідок воєнної агресії РФ енергетичної інфраструктури з прив'язкою до цілей «зеленого переходу» та відбудови («Енергетика»).

Модифікація промислової політики ЄС і основних для розвитку промисловості законів у 2023 р. відкриває можливості реалізації спільних з Україною виробничо-інноваційних проєктів за перспективними напрямками.

У березні поточного року Європейська комісія представила Закон «Про промисловість з нульовими викидами» (*Net-Zero Industry Act*) та Закон «Про критичні сировини» (*EU Critical Raw Materials Act*) з метою пришвидшення екологічного та цифрового переходів, підвищення безпеки й конкурентоспроможності промисловості ЄС.

Закон «Про промисловість з нульовими викидами» прискорить прогрес у досягненні кліматичних та енергетичних цілей ЄС до 2030 р. і перехід до кліматичної нейтральності, підвищить конкурентоспроможність промисловості ЄС, створить нові робочі місця та сприятиме зусиллям ЄС у здобутті енергетичної незалежності. Ухвалений документ створює вигідні умови для секторів, які відіграють важливу роль у досягненні нетто-нульових викидів до 2050 р. (сонячні фотоелектричні та сонячні теплові технології, берегові вітрові та морські відновлювані технології, технології акумуляторів / накопичувачів, теплові насоси та технології геотермальної енергії, електролізери та паливні елементи, сталі технології біогазу / біометану, технології вловлювання та зберігання вуглецю (*CCS*), грид-технології)), у спосіб сприяння фінансуванню та інвестиціям у зазначені сектори, спрощення адміністративних процедур для виробничих проєктів, забезпечення доступу виробників до державних закупівель та аукціонів, підтримки попиту споживачів, стимулювання інновацій [59].

Маючи найбільший потенціал сонячної та вітрової енергії в Європі, Україна здатна стати платформою для реалізації сталих інноваційних проєктів у виробництві й постачанні «зеленої» енергії на європейські ринки. Важливо також долучитися до виробничих ланцюгів для теплових насосів, обладнання для відновлюваної енергетики, «розумних» енергозберігаючих приладів та інших проєктів, котрі сприятимуть скороченню залежності від імпорту

викопного палива та досягненню чистого нульового викиду в найближчі кілька десятиліть.

Закон «Про критичні сировини» надасть ЄС інструменти для забезпечення доступу до сталого постачання критичної сировини. Задоволення кліматичних амбіцій ЄС, цифровізація, «озеленення» економіки потребують застосування рідкоземельних елементів (РЗЕ) і таких металів, як літій, титан, галій, германій та інші, для виробництва сонячних панелей, батарей, вітряних турбін, комп'ютерних мікросхем тощо.

Прогнозується, що до 2030 р. глобальний попит лише на РЗЕ зросте в п'ять разів, а на літій, який використовується в акумуляторах електромобілів і накопичувачах енергії, – у 12. Наразі майже 90 % РЗЕ та 60 % світового літію обробляється в Китаї. Недавні тренди (перебої у поставках, пов'язані з *COVID-19*; дефіцит чипів; енергетична криза через вторгнення РФ в Україну) переконують у важливості диверсифікації глобальних ланцюгів поставок. Тому ЄС налагоджує співпрацю з надійними партнерами, сприяючи їх залученню до створення ланцюгів доданої вартості [59]. Таким чином, Україна має потужний потенціал для розвитку сфери критичної сировини і може стати її надійним постачальником для європейських партнерів. Щодо цього останнім часом здійснено низку важливих кроків.

В Україні літій наявний у кількості 232 тис. тонн, або 0,4 % усього літію у світі, за обсягом покладу цього металу Україна посідає третє місце в Європі. За даними Міжнародного енергетичного агентства (*IEA*) [14], затребуваність літієвих акумуляторів у 2021 р. була на рівні 340 гВт*год. і порівняно з 2020 р. зросла вдвічі. *IEA* прогнозує, що у 2030 р. попит на літієві акумулятори досягне рівня 5600 гВт*год.

Розвіданими є чотири родовища літію: «Шевченківське» – у Донецькій області (наразі перебуває в тимчасовій окупації), «Полохівське» та «Добра» – у Кіровоградській, «Крута балка» – у Запорізькій (прифронтна територія) областях. Перспективним є «Полохівське» родовище, на якому, попри війну, не припиняються підготовчі роботи та пошук стратегічного міжнародного

інвестора. Для перемовин з інвесторами потрібно насамперед провести повторну геологічну оцінку родовища відповідно до одного з міжнародних стандартів, які визнаються у світі.

Україна має запаси *титанової сировини* обсягом 20 % світових ресурсів. За колишнього СРСР існував повний замкнутий цикл титанової промисловості. У спадок від СРСР Україна отримала Іршанський і Вільногірський гірничо-збагачувальні комбінати, Запорізький титано-магнієвий завод, «Сумхімпром», «Кримський титан» (перебуває на анексованій території АРК) [59].

Таким чином, стратегічним завданням для України є налагодження замкнутого циклу виробництва титану, а в перспективі – готової продукції з нього. У цьому контексті є можливості модернізувати титанову промисловість на ресурсній базі ТОВ «Запорізький титано-магнієвий комбінат (ЗТМК), який в єдиним в Європі виробником губчастого титану, а також АТ «Об'єднана гірничо-хімічна компанія» (ОГХК). Фонд державного майна України в поточному році оголосив приватизацію зазначених підприємств. Тому до потенційного інвестора варто висунути вимоги щодо впровадження нових технологій, залучення інвестицій, створення повного циклу виробництва титану.

У підсумку слід зазначити, що модернізація промисловості з використанням можливостей, які надає статус країни – кандидата на вступ до ЄС, за пріоритетами розширення виробництва інноваційної продукції вищих переділів у рамках очікуваного отримання «промислового безвізу»; реалізація проектів відбудови промисловості з виваженою участю України у програмах та ініціативах ЄС; налагодження співпраці з орієнтацією на «попит майбутнього» на засадах всебічного залучення переваг і ресурсного потенціалу промисловості – все це створить підґрунтя для структурної трансформації і підвищення конкурентоспроможності економіки нашої країни в повоєнний період.

3.2. Цифрова трансформація в галузях господарського комплексу України

Цифрова трансформація відіграє дедалі більшу роль в економічному відновленні та впровадженні реформ в Україні в усіх галузях господарського комплексу. Цифрова трансформація також забезпечує прогрес у вступі України до ЄС і відіграє важливу роль у впровадженні інновацій, котрі сприятимуть реалізації нових цифрових можливостей. Під час повномасштабної війни сектор інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) України продовжує демонструвати зростання [60].

Залучення додаткових фінансових ресурсів для технологічного прогресу у відбудові України, а також поглиблення міжнародної співпраці у сфері цифрової трансформації в жовтні 2023 р. здійснювалося на реалізацію положень Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Глава 2. «Макроекономічне співробітництво») [3].

У рамках Угоди впродовж 2024–2027 рр. Європейська комісія для надання передбачуваної фінансової підтримки Україні запропонувала створити новий інструмент «Механізм для України» (Ukraine Facility) у сумі 50 млрд євро у вигляді грантів та позик. У рамках Ukraine Facility засновано Фонд допомоги Україні з метою відновлення, реконструкції та модернізації нашої країни. Фонд підтримуватиме структурні реформи та інвестиції, спрямовані на підвищення потенціалу зростання української економіки, а також сприятиме поглибленню інтеграції цифрових ринків.

Участь України в програмі «Цифрова Європа» дає можливість вітчизняним дослідникам отримувати цифрове грантове фінансування для технологічних проєктів із загальним бюджетом 6 млрд євро. У межах програми вітчизняні дослідники зможуть отримати фінансування для розвитку власних проєктів, а саме: високопродуктивні обчислення, штучний

інтелект, цифрові навички й використання технологій в економіці та суспільстві [3]. Для підтримки інтеграції наукової сфери України до Європейського дослідницького простору (*European Research Area, ERA*) та активізації взаємовигідної науково-технічної та інноваційної співпраці з ЄС у сфері наукових досліджень, технологічного та інноваційного розвитку *Офіс з розвитку підприємництва та експорту* визначено національним контактним пунктом. Завдяки участі в Програмі «Цифрова Європа» в Україні формується мережа цифрових інноваційних хабів, яка допоможе бізнесу тестувати необхідні технології та інструменти, а також інвестувати в найефективніші з них.

Підтриманий ЄС проєкт «Цифрова трансформація для України» (*DT4UA*) підвищує ефективність надання державних послуг, забезпечує швидке реагування на потреби, викликані війною, розширює можливості щоденного управління. Цьому сприятиме також платформа для ефективного діалогу бізнесу та влади, започаткована II Міжнародним експортним форумом «Від відновлення України до глобального економічного процвітання», який відбувся 24–25 жовтня поточного року і був присвячений програмам економічного відновлення, а також механізмам підтримки експорту та інновацій [60].

Нова хвиля конкурсів Європейської комісії у межах цифрового компонента програми ЄС «Механізм «Сполучення Європи» (*Connecting Europe Facility, CEF*) відкриває можливість фінансування проєктів учасникам з України на суму 190 млн євро для розвитку інтернет-інфраструктури та 5G за двома напрямками: 100 млн євро – на дослідження та роботи з покриття 5G вздовж транспортних коридорів (автомобільних, залізничних, водних шляхів) і 90 млн євро – на дослідження та роботи із запуску магістрального зв'язку для цифрових глобальних шлюзів *Global Gateways* (підводних кабелів, наземної супутникової інфраструктури). Європейське виконавче агентство з охорони здоров'я та цифрових технологій співфінансуватиме проєкти, які стосуються розвитку мереж *Gigabit* та 5G. Окрім того, співпраця сприятиме

пришвидшенню побудови технологічної телеком-інфраструктури та інтеграції України до європейської цифрової екосистеми.

З метою підвищення стійкості електронних комунікаційних мереж та недопущення їх розривів в умовах надзвичайних ситуацій, надзвичайного та воєнного стану профільний Комітет Верховної Ради України в жовтні поточного року рекомендував включити до порядку денного та взяти за основу законопроект щодо внесення змін до статті 115 Закону України «Про електронні комунікації». Ухвалення зазначеного законопроекту стимулюватиме розгортання високошвидкісних мереж електронного зв'язку, сприятиме стабільному функціонуванню електронних комунікаційних мереж та доступу до цифрових систем або систем, які забезпечують еквівалентну функціональність.

Проект USAID «Кібербезпека критично важливої інфраструктури України» та Міністерство цифрової трансформації України запускають грантову програму на суму 500 тис. дол. США для фінансування інноваційних рішень та технологічних продуктів у сфері кіберзахисту [60]. Фінансування програми уможливить реалізацію українських проектів, які допоможуть захистити критичну інфраструктуру та здобути перевагу над ворогом у кіберпросторі. Розробники отримають близько 50 тис. дол. США на впровадження ідей у сфері кіберзахисту.

З метою розбудови цифрової держави і сприяння стійкості під час війни на місцевому та національному рівнях у жовтні поточного року 23 із 52 відібраних територіальних громад-учасниць мали можливість продемонструвати цифрові рішення у фіналі програми «Акселератор цифрової стійкості Громада 4.0». Під час повномасштабної війни лідери у сфері цифрової трансформації територіальних громад пропонували такі сформовані й реалізовані проекти стійкості цифрових рішень, як створення систем електронного документообігу, надання публічних електронних послуг, інструменти управління земельними ресурсами, створення платформ для навчання, діджитал-рішення для залучення інвестицій та інші проекти

[60]. Програма «Акселератор цифрової стійкості Громада 4.0» впроваджується в Україні міжнародною організацією «*SocialBoost*» за підтримки Міністерства цифрової трансформації України та Програми «*U-LEAD* з Європою».

Таким чином, під час найбільшої європейської війни Україна, як цифрова держава, виявляє необхідний базис стійкості для економічного відновлення та перемоги. Наша країна активно розширює можливості для технологічного прогресу та економічного відновлення, про що свідчить системна робота щодо мобілізації додаткових фінансових ресурсів та поглиблення міжнародної співпраці у сфері цифрової трансформації, залучення грантів і позик для підтримки реформ та інвестицій, спрямованих на підвищення потенціалу зростання української економіки й зміцнення цифрової інтеграції.

Завдяки інтенсифікації участі у програмі «Цифрова Європа» вітчизняні дослідники зможуть отримувати цифрове грантове фінансування для технологічних проєктів у широкому спектрі напрямів, зокрема високопродуктивні обчислення, штучний інтелект, цифрові навички, використання технологій у різних сферах.

Така інтенсивна співпраця та фінансова підтримка, навіть в умовах воєнного стану, дозволять Україні активно розвивати інфраструктуру, сприяти цифровій трансформації, зміцненню технологічного потенціалу, стійкому економічному відновленню та поглибленню інтеграції до європейського цифрового ринку.

3.3. Стратегічні напрями відбудови галузей промисловості

Розвиток економіки в умовах воєнного часу потребує чіткої державної стратегії, де успіх залежить від злагодженості і системності державної економічної політики та її націленості на конкретні показники якісних змін. Питання стратегії і тактики відбудови національної економіки, її модернізації – це питання майбутнього України – сильної європейської країни з потужною

промисловістю, в тому числі ВПК, переробною промисловістю, що генерує значну частину доданої вартості, та розвиненим малим і середнім бізнесом, що забезпечує в першу чергу зайнятість населення [61].

Пріоритетними напрямками поточної державної економічної політики мають бути:

- відродження виробничого потенціалу економіки та створення робочих місць;
- заходи зміцнення платіжного балансу країни та валютної стабільності.

Створення робочих місць дозволить зберегти заощадження населення та трудовий потенціал економіки. Держава має широкий арсенал інструментів політики, здатних стимулювати створення нових робочих місць та генерування мультиплікативного ефекту в економіці:

- державні інвестиції у нові робочі місця в пріоритетних видах діяльності;
- державно-приватне партнерство, насамперед в сфері інфраструктури;
- різні форми державної допомоги бізнесу на створення робочих місць;
- державні гарантії за кредитами та компенсація кредитних процентних ставок;
- державне замовлення на закупівлю товарів та послуг;
- націоналізація системно важливого бізнесу, якому загрожує банкрутство;
- стимулювання імпортозаміщення та локалізації виробництва;
- стимулювання переміщення виробництва у безпечні регіони;
- стимулювання конверсії виробництва;
- розв'язання проблемних питань логістики та транспортної інфраструктури;
- розв'язання проблемних питань енергопостачання [60].

Розвиток ВПК і виробництва товарів подвійного призначення. Вимоги воєнного часу не залишають вибору щодо пріоритетів промислової політики. Витрачання дефіцитних валютних ресурсів на озброєння чи воєнна допомога від міжнародних партнерів не будуть тривати постійно.

Розвиток вітчизняного ВПК та товарів подвійного призначення має бути головним пріоритетом промислової політики найближчого майбутнього. Особливо варто звернути увагу на сферу ракетної техніки та переносних комплексів, безпілотної авіації, виробництва боєприпасів.

Відновлення та модернізація промислових об'єктів – важливий пріоритет національної економічної політики. Великі промислові підприємства не тільки пропонують значну кількість робочих місць, але й генерують попит на супутні послуги, що живить підприємницьку ініціативу малого бізнесу на суміжних територіях. Відродження національної промисловості повинне відбуватися на засадах її технологічної модернізації. Виключно ринкові стимули не діють у високоризикових сферах, тим більше в умовах постійної воєнної загрози [60].

Україна є країною, багатою природними ресурсами. Підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу економіки, формування виробництв з високим ступенем переробки корисних копалин чи сільськогосподарської продукції – це не тільки шлях до якісних зрушень у структурі економіки і підвищення рівня її технологічного укладу, але й вагомий внесок у формування потужних виробничих кластерів національної економіки із значною кількістю робочих місць (включаючи суміжні та допоміжні галузі), що дозволить розв'язати проблему зайнятості населення.

За даними НАН України, найбільш перспективними галузями української економіки, які здатні забезпечити потужний економічний ефект при відповідній їх технологічній модернізації є:

- атомна енергетика, в тому числі створення елементів ядерного паливного циклу з використанням покладів урану і цирконію;
- титанове виробництво;
- літєве виробництво;
- алюмінієве виробництво;
- чорна металургія;
- важке енергомашинобудування;
- фармацевтична промисловість та виробництво медичної техніки;

- новітні нафтохімічні виробництва виготовлення органічних продуктів;
- виробництво синтетичних рідких палив (бензин, дизельне пальне тощо);
- аграрна селекція та генетика.

Енергетична безпека української економіки є питанням оборонної ваги і має розв'язуватися за активної участі держави. Актуальні напрями тут – збільшення видобутку власної вуглецевої сировини, будівництво підприємств з переробки вуглеводнів, розвиток логістичної інфраструктури постачання енергоносіїв. Питання розвитку транспортних коридорів завжди було актуальним питанням для України. Початок воєнних дій кардинально змінив транспортну карту української зовнішньої торгівлі, що вимагає перебудови транспортної інфраструктури під потреби максимального задоволення експортного потенціалу української економіки, а також відповідати потребам оборонного комплексу. Спрощення процедур проходження прикордонно-митного контролю (в т.ч. завдяки взаємним міжурядовим угодам, як наприклад між Україною та Польщею) також можна віднести до заходів, що сприяють збільшенню товарно-транспортних операцій.

Аграрний сектор України безумовно має великий потенціал для розвитку. Підвищення ступеня переробки аграрної сировини – ключовий напрям його стратегічної модернізації. Підприємства аграрного сектора є достатньо конкурентними виробниками і могли б самостійно розширювати свій виробничий потенціал, здійснювати інвестиції в переробні потужності. Однак, звуження ринків збуту та висока вартість кредитних ресурсів змушує аграріїв активно користуватися інструментами державної кредитної підтримки.

Інституційна зрілість – важливий компонент успішної ринкової економіки. Верховенство права, мінімізація корупції та сильна демократія розширюють можливості широкомасштабного залучення приватних внутрішніх та зовнішніх інвестицій. Тому інституційні реформи в системі державного управління слід продовжувати. Однак варто зрозуміти, що їх значимість в ослабленій війною економіці є вторинною по відношенню до прямих державних стимулів. Поряд з заходами структурної політики варто приділяти

увагу заходам макроекономічної стабілізації. Зміцнення платіжного балансу – має бути основним середньостроковим стратегічним пріоритетом для збереження макроекономічної стабільності. Заходи зі зміцнення платіжного балансу можна розділити на 2 категорії: адміністративні та структурні. Адміністративні заходи включають посилення обмежень та контролю за рухом капіталів, операціями з іноземною валютою та імпортом тощо.

Такі заходи повинні вводитись тимчасово, але оперативно, на основі постійного моніторингу і контролю. Структурні заходи включають інструменти стимулювання процесів імпортозаміщення і локалізації виробництва, а також державні ініціативи щодо розвитку логістики та транспортних шляхів експорту тощо. Такі заходи дозволяють посилити фундаментальну стійкість економіки до валютних шоків і мають середньостроковий ефект.

Чого не потрібно робити під час війни – так це надмірно концентруватися на проблемі інфляції, не приділяючи достатньої уваги проблемі безробіття, а також передчасно повертатися до режиму гнучкого курсоутворення. Антиінфляційний ефект високих процентних ставок може бути дуже обмеженим, оскільки економіка перебуває в стані структурної кризи [60].

Стратегія структурної перебудови економіки України повинна базуватися на активній цілеспрямованій державній політиці створення робочих місць і охоплювати такі напрями:

- локалізація та імпортозаміщення;
- виробництво озброєнь, воєнна конверсія промисловості;
- енергетична безпека;
- логістика та транспортна інфраструктура економіки;
- націоналізація та фінансова санація підприємств стратегічного значення,

яким загрожує банкрутство [60].

Запуск нових виробництв дозволить ефективно замикати грошову масу в новій доданій вартості та генерувати супутні податкові надходження, що особливо важливо в умовах збільшення емісійних коштів в економіці. Підвищення продуктивного обігу грошей в економіці та збільшення

конкурентоспроможних виробництв дозволить мінімізувати ризики валютної кризи чи розкручування інфляційної спіралі. Створення робочих місць також буде стимулом для повернення в Україну людей, які були вимушені покинути Україну внаслідок бойових дій.

Висновки до розділу 3

Стратегічним завданням для України є налагодження замкнутого циклу виробництва титану, а в перспективі – готової продукції з нього. У цьому контексті є можливості модернізувати титанову промисловість на ресурсній базі ТОВ «Запорізький титано-магнієвий комбінат (ЗТМК), який в єдиним в Європі виробником губчастого титану, а також АТ «Об'єднана гірничо-хімічна компанія» (ОГХК). Фонд державного майна України в поточному році оголосив приватизацію зазначених підприємств. Тому до потенційного інвестора варто висунути вимоги щодо впровадження нових технологій, залучення інвестицій, створення повного циклу виробництва титану.

Модернізація промисловості з використанням можливостей, які надає статус країни – кандидата на вступ до ЄС, за пріоритетами розширення виробництва інноваційної продукції вищих переділів у рамках очікуваного отримання «промислового безвізу»; реалізація проєктів відбудови промисловості з виваженою участю України у програмах та ініціативах ЄС; налагодження співпраці з орієнтацією на «попит майбутнього» на засадах всебічного залучення переваг і ресурсного потенціалу промисловості – все це створить підґрунтя для структурної трансформації і підвищення конкурентоспроможності економіки нашої країни в повоєнний період.

Цифрова трансформація відіграє дедалі більшу роль в економічному відновленні та впровадженні реформ в Україні в усіх галузях господарського комплексу. Цифрова трансформація також забезпечує прогрес у вступі України до ЄС і відіграє важливу роль у впровадженні інновацій, котрі сприятимуть реалізації нових цифрових можливостей. Під час повномасштабної війни сектор

інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) України продовжує демонструвати зростання.

Під час найбільшої європейської війни Україна, як цифрова держава, виявляє необхідний базис стійкості для економічного відновлення та перемоги. Наша країна активно розширює можливості для технологічного прогресу та економічного відновлення, про що свідчить системна робота щодо мобілізації додаткових фінансових ресурсів та поглиблення міжнародної співпраці у сфері цифрової трансформації, залучення грантів і позик для підтримки реформ та інвестицій, спрямованих на підвищення потенціалу зростання української економіки й зміцнення цифрової інтеграції.

Завдяки інтенсифікації участі у програмі «Цифрова Європа» вітчизняні дослідники зможуть отримувати цифрове грантове фінансування для технологічних проєктів у широкому спектрі напрямів, зокрема високопродуктивні обчислення, штучний інтелект, цифрові навички, використання технологій у різних сферах.

Така інтенсивна співпраця та фінансова підтримка, навіть в умовах воєнного стану, дозволять Україні активно розвивати інфраструктуру, сприяти цифровій трансформації, зміцненню технологічного потенціалу, стійкому економічному відновленню та поглибленню інтеграції до європейського цифрового ринку.

Стратегія структурної перебудови економіки України повинна базуватися на активній цілеспрямованій державній політиці створення робочих місць і охоплювати такі напрями:

- локалізація та імпортозаміщення;
- виробництво озброєнь, воєнна конверсія промисловості;
- енергетична безпека;
- логістика та транспортна інфраструктура економіки;
- націоналізація та фінансова санація підприємств стратегічного значення, яким загрожує банкрутство.

Запуск нових виробництв дозволить ефективно замикати грошову масу в новій доданій вартості та генерувати супутні податкові надходження, що особливо важливо в умовах збільшення емісійних коштів в економіці. Підвищення продуктивного обігу грошей в економіці та збільшення конкурентоспроможних виробництв дозволить мінімізувати ризики валютної кризи чи розкручування інфляційної спіралі. Створення робочих місць також буде стимулом для повернення в Україну людей, які були вимушені покинути Україну внаслідок бойових дій.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи викладені положення кваліфікаційної роботи можна зробити наступні висновки:

В економіці України роль промисловості залишається ведучою, адже поступ промислового сектору обумовлює найбільший мультиплікативний ефект на економіку країн з різним рівнем економічного розвитку, виробляючи значну частину ВВП, стимулюючи інноваційну діяльність, гарантуючи одержання великої частки експортних доходів.

Промисловість – провідна галузь господарського комплексу держави, яка має за мету добування та переробку природних багатств. Від стану та розвитку промисловості залежать стан і розвиток інших галузей економіки, соціально-культурного та адміністративно-політичного будівництва, а отже, й рівень життя громадян, розвитку суспільства, держави в цілому.

Держава має встановити розвиток промисловості як пріоритет і, відповідно, сформувані набір інструментів, які сприятимуть розвитку високотехнологічних виробництв. Жодна країна у світі не змогла досягти розвитку переробної промисловості в рамках концепції вільного ринку. Усі розвинуті країни застосовували широкий набір стимулів, щоб ця промисловість з'являлася. Звісно, перемога у війні дасть значний поштовх для розвитку економіки й промисловості зокрема, але вважаємо, що багато що можна робити вже зараз.

На думку експертів, в Україні є всі передумови для нової хвилі індустріалізації:

– *часткова стабілізація ситуації у промисловості.* За результатами опитування 200 компаній, 45% із них продовжують працювати, як і до війни, або працюють частково – 42%. Серед тих бізнесів, які продовжують працювати, до топ-5 сфер діяльності належать будівництво та виробництво товарів. Виробничі компанії значно втратили у доходах та знизили обсяги виробництва, але вони з оптимізмом дивляться на строки виходу на довоєнний рівень

виробництва в найближчі роки. Зокрема, для відновлення виробництва вітчизняні компанії можуть отримати допомогу з релокації потужностей у межах країни, а міжнародні організації розглядають можливість надання додаткової грантової допомоги на будівництво виробничо-складських будівель. Підприємства, які не планують релокуватися, а таких понад 60%, можуть розраховувати на фінансову підтримку за програмою «5-7-9%», дію якої розширили на підприємства, зруйновані під час війни;

– *державна підтримка вітчизняного виробника*. Для відновлення зруйнованої інфраструктури та житла знадобиться величезна кількість будматеріалів, енергетичного та опалювального обладнання. Імпортувати весь необхідний обсяг продукції важко та невиправдано дорого. Завдяки закону про локалізацію місцева складова у вартості сировини, матеріалів, вузлів, агрегатів, що закуповуються за державні кошти, має бути не менше 15%. Цей механізм підтримки дасть поштовх для розвитку переробної промисловості, залучення інвестицій та створення близько 60 тис. нових робочих місць;

– *ніашорінг* (nearshoring) та вихід товарів українського виробництва на європейські ринки. Європейські компанії-виробники, навчені досвідом локдауну COVID-19, пам'ятають, наскільки вразливими можуть бути ланцюжки поставок компонентів та готової продукції з Китаю чи Індії. Процес ніашорінгу – розміщення філій заводів європейських компаній в Україні – згодом лише посилюватиметься, враховуючи курс України на вступ до ЄС.

Нині в Україні через війну та руйнування виробництв відбувається масштабне заміщення іноземними товарами української продукції. Таким чином, після закінчення війни йтиметься не лише про відновлення втрачених виробництв, а й про необхідність повернення українськими виробниками втрачених позицій на внутрішньому ринку. Яким буде процес та характер повоєнного відновлення економіки країни – поки що не знає ніхто, але зрозуміло, що це має відбуватися вже на новому технологічному рівні.

У жовтні 2021 р. Український інститут майбутнього презентував Концепцію розвитку стратегічних галузей промисловості України. Дана

Концепція стане підґрунтям для розробки нових та актуалізації існуючих Державних цільових програм реформування та розвитку окремих галузей промисловості. Незважаючи на факт створення Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості, на сьогоднішній день суспільству для широкого обговорення не надано будь-яких стратегічних планів чи цільових програм з питань розвитку промисловості.

У магістерській роботі проведено дослідження та окреслено пріоритетні вектори зміни Концепції розвитку стратегічних галузей промисловості, які постали перед країною після 24.02.2022 р. та які необхідно впроваджувати задля прискорення євроінтеграційних процесів та реалізації програми відновлення та відбудови України.

Спроможність української економіки до оперативного відновлення та системної повоєнної відбудови істотно обмежена сировинною орієнтованістю внутрішнього промислового виробництва та експорту.

Проекти та заходи зі стимулювання внутрішнього промислового перероблення первинних та вторинних сировинних ресурсів мають максимально інтегруватися до наявних інструментів повоєнної відбудови. Зокрема, важливу роль у фінансуванні таких проєктів мають відігравати новоутворений Фонд розвитку України, Фонд розвитку підприємництва, Український фонд стартапів. Важливо налагодити системну взаємодію щодо підтримки переробної галузі з міжнародними фінансовими організаціями та ЄС, взаємодія з якими наразі досі є точковою. Серед іншого, треба вводити проєкти розвитку перероблення критичної сировини до порядку денного стратегічного партнерства України з ЄС у рамках Меморандуму про стратегічне партнерство в сировинній галузі, що дасть змогу залучити фінансову, експертну й технологічну підтримку ЄС.

Серед основних причин дослідження та структурування досвіду розвинених країн для вироблення стратегічної візії повоєнної відбудови України вартує уваги наступне:

– вивчення досвіду повоєнної відбудови дає змогу зберегти історичну пам'ять про минулі події і розуміти їх вплив на сучасні процеси. Це допомагає уникнути повторення помилок та сприяє збереженню цінних знань і традицій;

– оцінка досвіду повоєнної відбудови надає цінні уроки для сучасного суспільства в різних аспектах та допомагає швидше відновитися після конфліктів або катастроф, як то: управління кризовими ситуаціями, планування та координацію робіт з відновлення інфраструктури, розбудови економіки та добробуту;

– систематизація досвіду повоєнної відбудови сприяє розвитку наукового підходу та розумінню складних соціально-економічних процесів, оскільки передбачає аналіз різних підходів до відбудови, оцінки їх ефективності і пошуку нових шляхів досягнення успіху без повторення відомих помилок;

– структурування досвіду повоєнної відбудови сприяє розумінню міжнародного співробітництва та можливості взаємного навчання, що сприятиме покращенню міжнародних стосунків та спільному розвитку. Це пов'язано із спроможністю країни взяти на озброєння успішні практики і стратегії, які були використані в інших країнах під час відновлення після війни;

– опанування досвіду інших країн допомагає зберегти цінні знання і сприяє створенню стійко-го та процвітаючого суспільства.

Варто акцентувати, що досвід кожної країни потребує детального окремого аналізу, визначення проблем та перешкод, які долалися в ході відновлення. У дослідженні наведено окремі узагальнення щодо стратегічних напрямів, за якими розгорталися та реалізовувалися програми відновлення після війни, які варті уваги та імплементації, особливо у частині налагодження антикорупційних практик, виділення пріоритетів для концентрації обмежених фінансових ресурсів на інноваційних технологіях, освіті та наукових дослідженнях.

Визначення на державному рівні стратегічних галузей промисловості України на сучасному етапі має стати основою для їх сфокусованої державної підтримки з метою забезпечення трансформаційних змін в економіці в умовах

дефіциту ресурсів. В Україні під час формування переліку стратегічних галузей має бути врахована специфіка потреб воєнної економіки та повоєнного відновлення. Перелік стратегічних галузей промисловості повинен ґрунтуватися на результатах експертних міжгалузевих досліджень і містити обмежене коло перспективних напрямів промислової спеціалізації України на внутрішньому та зовнішніх ринках. В умовах значного дефіциту ресурсів розвиток потенціалу стратегічних галузей, розроблення критичної сировини та виробництва продукції стратегічного призначення значною мірою спиратимуться на залучення міжнародної допомоги та розвиток міжнародної співпраці. Тому конче важливо окреслити завдання й перспективи розвитку стратегічних галузей, сформувані чіткі цілі, визначити об'єкти та розробити плани залучення іноземних інвестицій і допомоги за обмеженою кількістю стратегічних напрямів, привабливих для міжнародних партнерів.

Стратегічним завданням для України є налагодження замкнутого циклу виробництва титану, а в перспективі – готової продукції з нього. У цьому контексті є можливості модернізувати титанову промисловість на ресурсній базі ТОВ «Запорізький титано-магнієвий комбінат (ЗТМК), який в єдиним в Європі виробником губчастого титану, а також АТ «Об'єднана гірничо-хімічна компанія» (ОГХК). Фонд державного майна України в поточному році оголосив приватизацію зазначених підприємств. Тому до потенційного інвестора варто висунути вимоги щодо впровадження нових технологій, залучення інвестицій, створення повного циклу виробництва титану.

Модернізація промисловості з використанням можливостей, які надає статус країни – кандидата на вступ до ЄС, за пріоритетами розширення виробництва інноваційної продукції вищих переділів у рамках очікуваного отримання «промислового безвізу»; реалізація проєктів відбудови промисловості з виваженою участю України у програмах та ініціативах ЄС; налагодження співпраці з орієнтацією на «попит майбутнього» на засадах всебічного залучення переваг і ресурсного потенціалу промисловості – все це

створить підґрунтя для структурної трансформації і підвищення конкурентоспроможності економіки нашої країни в повоєнний період.

Цифрова трансформація відіграє дедалі більшу роль в економічному відновленні та впровадженні реформ в Україні в усіх галузях господарського комплексу. Цифрова трансформація також забезпечує прогрес у вступі України до ЄС і відіграє важливу роль у впровадженні інновацій, котрі сприятимуть реалізації нових цифрових можливостей. Під час повномасштабної війни сектор інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) України продовжує демонструвати зростання.

Під час найбільшої європейської війни Україна, як цифрова держава, виявляє необхідний базис стійкості для економічного відновлення та перемоги. Наша країна активно розширює можливості для технологічного прогресу та економічного відновлення, про що свідчить системна робота щодо мобілізації додаткових фінансових ресурсів та поглиблення міжнародної співпраці у сфері цифрової трансформації, залучення грантів і позик для підтримки реформ та інвестицій, спрямованих на підвищення потенціалу зростання української економіки й зміцнення цифрової інтеграції.

Завдяки інтенсифікації участі у програмі «Цифрова Європа» вітчизняні дослідники зможуть отримувати цифрове грантове фінансування для технологічних проєктів у широкому спектрі напрямів, зокрема високопродуктивні обчислення, штучний інтелект, цифрові навички, використання технологій у різних сферах.

Така інтенсивна співпраця та фінансова підтримка, навіть в умовах воєнного стану, дозволять Україні активно розвивати інфраструктуру, сприяти цифровій трансформації, зміцненню технологічного потенціалу, стійкому економічному відновленню та поглибленню інтеграції до європейського цифрового ринку.

Стратегія структурної перебудови економіки України повинна базуватися на активній цілеспрямованій державній політиці створення робочих місць і охоплювати такі напрями:

- локалізація та імпортозаміщення;
- виробництво озброєнь, воєнна конверсія промисловості;
- енергетична безпека;
- логістика та транспортна інфраструктура економіки;
- націоналізація та фінансова санація підприємств стратегічного значення, яким загрожує банкрутство.

Запуск нових виробництв дозволить ефективно замикати грошову масу в новій доданій вартості та генерувати супутні податкові надходження, що особливо важливо в умовах збільшення емісійних коштів в економіці. Підвищення продуктивного обігу грошей в економіці та збільшення конкурентоспроможних виробництв дозволить мінімізувати ризики валютної кризи чи розкручування інфляційної спіралі. Створення робочих місць також буде стимулом для повернення в Україну людей, які були вимушені покинути Україну внаслідок бойових дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Держава має зробити розвиток промисловості пріоритетом. URL: <https://gmk.center/ua/opinion/derzhava-maie-zrobiti-rozvitok-promislovosti-prioritetom/> (дата звернення: 23.11.2023).
2. Кондукоцова Н.В. Стан і тенденції розвитку промисловості в Україні. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. 2017. № 13. С. 80 – 87.
3. УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 10.10.2023).
4. Стан промисловості України. URL: https://fru.ua/images/doc/analytics/2021/promyslovist_1_2021.pdf (дата звернення: 10.10.2023).
5. Програма релокації підприємств. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv> (дата звернення: 15.10.2023).
6. За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh> (дата звернення: 15.10.2023).
7. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості» № 1977 – IX від 16.12.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-20#Text> (дата звернення: 15.10.2023).
8. Розвиток індустріальних парків як чинник пришвидшення відновлення економіки України. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/rozvytok-industrialnykh-parkiv-yak-chynnyk-pryshvydshennya-vidnovlennya> (дата звернення: 10.10.2023).

9. Після війни Україні може загрожувати деіндустріалізація. URL: <https://gmk.center/ua/posts/pislia-vijny-ukraini-mozhe-zahrozhuvaty-deindustrializatsiia/> (дата звернення: 15.10.2023).

10. Проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо додаткової підтримки вітчизняної промисловості та бізнесу під час воєнного стану» № 8298 від 22.12.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41054> (дата звернення: 19.10.2023).

11. Проект Закону «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо додаткової підтримки вітчизняної промисловості та бізнесу під час воєнного стану» № 8299 від 22.12.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41055> (дата звернення: 19.10.2023).

12. Конференція в Лугано: як українська влада бачить відновлення країни. URL: https://lb.ua/economics/2022/07/05/522200_konferentsiya_lugano_yak_ukrainska.html (дата звернення: 17.11.2023).

13. У Лондоні починається міжнародна конференція з відновлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3725670-u-londoni-pocinaetsa-miznarodna-konferencia-z-vidnovlenna-ukraini.html> (дата звернення: 17.11.2023).

14. Відновити і модернізувати знищені заводи: якою може бути «зелена» промислова революція в Україні. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/15/695025/> (дата звернення: 10.10.2023).

15. Законопроект «Про запобігання, зменшення та контроль забруднення, що виникає в результаті промислової діяльності», відхилений 29.05.2023 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/ji05902i?an=7&ed=2021_09_07 (дата звернення: 10.10.2023).

16. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України» № 3230

– IX від 30.06.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3220-20#Text> (дата звернення: 10.10.2023).

17. У Євросоюзі 1 жовтня стартує перехідний період для «вуглецевого» податку на імпорт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3767957-u-evrosouzi-1-zovtna-startue-perehidnij-period-dla-vuglecevogo-podatku-na-import.html> (дата звернення: 10.11.2023).

18. Стан та потреби бізнесу для екологічного післявоєнного відновлення. URL: <https://business.dii.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-dla-ekologichnogo-pislavoennogo-vidnovlenna-rezultati-opituvanna?fbclid=IwAR126QQ8PHFSw0DzLl8N9Roea2SsBV5cYlXhBX5vsg08nD4-A2lLgKs5Foc> (дата звернення: 15.10.2023).

19. Концепція розвитку стратегічних галузей промисловості України. URL: <https://uifuture.org/publications/konczepczyia-rozvytku-strategichnyh-galuzej-promyslovosti-ukrayiny/> (дата звернення: 15.10.2023).

20. Відповідальна поведінка бізнесу в часи війни в Україні: дослідження контексту. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-10/undp-ua-zvit_vidpovidalna_povedinka_biznesu_v_chasy_viyuny_v_ukraini_ukr.pdf (дата звернення: 19.11.2023).

21. Зелена стратегія України створять на INTERNATIONAL SUSTAINABILITY FORUM 2023 в Києві та Гаазі. URL: <https://ucci.org.ua/events/podiyi-partneriv/zelenu-strategiiu-ukrayini-stvoriat-na-international-sustainability-forum-2023-v-kiievi-ta-gaazi> (дата звернення: 17.10.2023).

22. Засади Зеленої стратегії України за результатами ISF2023 будуть передані уряду. <http://reform.energy/news/zasadi-zelenoi-strategii-ukraini-za-rezultatami-isf2023-budut-peredani-uryadu-21897> (дата звернення: 15.10.2023).

23. Пріоритети-2024: посилення протиповітряного щита держави та розвиток ОПК. URL: <https://mspu.gov.ua/news/priorytety-2024-posylennia-protypovitrianoho-shchyta-derzhavy-ta-rozvytok-opk> (дата звернення: 01.12.2023).

24. Чи гартується сталь, як раніше: що залишилося від української металургії. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/08/1/702794/> (дата звернення: 10.10.2023).

25. Глобальний прогноз розвитку гірничодобувної та металургійної промисловості. URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2023/05/2023-global-mining-and-metals-outlook.html> (дата звернення: 23.11.2023).

26. Сталий розвиток та Green Deal: якими будуть шляхи розвитку агросектору в процесі євроінтеграції. URL: <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/staliy-rozvitok-ta-green-deal-yakimi-budut-shlyahi-rozvitku-agrosektoru-v-procesi-yevrointegraciji> (дата звернення: 27.11.2023).

27. REBUILD UKRAINE. URL: <https://rebuildukraine.in.ua/> (дата звернення: 29.11.2023).

28. Держава планує активно вкладати гроші у переробну промисловість. URL: <https://agropolit.com/news/26740-derjava-planuye-aktivno-vkladati-groshi-u-pererobnu-promislovist> (дата звернення: 22.11.2023).

29. Стан та перспективи розвитку промислового перероблення сировинних ресурсів в Україні. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/stan-ta-perspektyvy-rozvytku-promyslovoho-pereroblennya-syrovynnykh> (дата звернення: 23.11.2023).

30. Розвиток переробної промисловості за 10 років подвоїть ВВП до 300 мільярдів дол. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3353391-rozvitok-pererobnoi-promislovosti-za-10-rokiv-podvoit-vvp-do-300-milardiv-eksperti.html> (дата звернення: 23.11.2023).

31. Переробка в Україні може досягнути рівня розвинених країн за 10 років. URL: <https://pigua.info/uk/post/news-of-ukraine-and-world/pererobka-v-ukraini-moze-dosagnuti-rivna-rozvinenih-krain-za-10-rokiv> (дата звернення: 22.11.2023).

32. Інформація про результати державної програми «доступний фінансовий лізинг 5–7–9%». URL: <https://bdf.gov.ua/informatsiia-pro-rezultaty>

derzhavnoi-prohramy-dostupnyy-finansovyy-lizynh-5-7-9/ (дата звернення: 23.11.2023).

33. Деякі питання надання грантів для переробних підприємств : Постанова КМУ від 24.06.2022. № 739. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.11.2023).

34. «Робота: Переробні підприємства отримали понад 280 млн грн грантів на розвиток. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=bcb0fac5-ba95-40f9-9b0e-5ecb24f5a1c7&title=Robota-Pererobni> (дата звернення: 23.11.2023).

35. Кластери-переможці у конкурсі грантів від EU4Business. URL: <https://bdf.gov.ua/klastery-peremozhtsi-u-konkursi-hrantiv-vid-eu4business/> (дата звернення: 23.11.2023).

36. ЄС підтримає геологічні стартапи України. Чому потрібно поспішати? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/2/693366/> (дата звернення: 23.11.2023).

37. УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №306/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 липня 2021 року «Про стимулювання пошуку, видобутку та збагачення корисних копалин, які мають стратегічне значення для сталого розвитку економіки та обороноздатності держави». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3062021-39457> (дата звернення: 23.11.2023).

38. FACTSHEETS – CRMS 2023. URL: https://screen.eu/wp-content/uploads/2023/03/SCREEN2_factsheets_LITHIUM.pdf (дата звернення: 21.11.2023).

39. What is the Graphene Flagship? URL: <https://graphene-flagship.eu/> (дата звернення: 25.11.2023).

40. Інвестиційний атлас надрокористувача. URL: <https://www.geo.gov.ua/wp-content/uploads/presentations/ukr/investicijnij-atlas->

nadrokoristuvacha-strategichni-ta-kritichni-minerali.pdf (дата звернення: 19.11.2023).

41. Інформація Асоціації управління відходами. URL: <https://www.wma.org.ua/> (дата звернення: 25.11.2023).

42. Українці буквально живуть у смітті, а бізнес змушений купувати відходи: чому так склалося? URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/ukrainci-bukvalno-zhivut-u-smitti-a-biznes-zmushenij-kupuvati-vidhodi-chomu-tak-sklalosya/> (дата звернення: 25.11.2023).

43. Відходи війни в Україні вже набули таких масштабів, яких на Європейському континенті не існувало з часів Другої світової війни. URL: <https://mepr.gov.ua/vidhody-vijny-v-ukrayini-vzhe-nabuly-takyh-masshtabiv-yakuh-na-yevropejskomu-kontynenti-ne-isnuvalo-z-chasiv-drugoyi-svitovoyi-vijny/> (дата звернення: 25.11.2023).

44. Дашборд із даними про загрози довкіллю. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 25.11.2023).

45. Україна імпортує відходи з інших країн на мільярди. Чому так та як у нас працює бізнес з переробки сміття? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/06/18/675131/> (дата звернення: 25.11.2023).

46. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» № 1073 від 27.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.11.2023).

47. Мінекономіки оголосило подробиці створення фонду розвитку України. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=37f788e7-3746-4509-a37a->

a0e64f633929&title=MinekonomikiOgolosiloPodrobitsiStvorenniaFonduRozvitkuUkraini (дата звернення: 25.11.2023).

48. Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Reconstruction-for-development.pdf> (дата звернення: 25.11.2023).

49. Світовий досвід повоєнного відновлення економіки: уроки для України. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-6-03-06/2022-6-03-06> (дата звернення: 25.11.2023).

50. Черкас Б., Тезбір Р. Еволюція стратегії національної безпеки республіки Сінгапур. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини. 2020. № 2(52). С. 29-34. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/download/4107/3755> (дата звернення: 15.11.2023).

51. Резнікова Н., Панченко В. Природа сінгапурського дива. Тиждень. № 32 (716) від 11 серпня 2021. URL: <https://tyzhden.ua/pryroda-sinhapursko-hodyva/> (дата звернення: 15.11.2023).

52. Протидія корупції в Сінгапурі – один з найкращих прикладів системної роботи, спрямованої на подолання корупції. com1.org.ua. 14 Серпня, 2016. URL: <https://com1.org.ua/borba-z-korupciyeyu-v-singapuri-receptuspixu/> (дата звернення: 15.11.2023).

53. Амелін А. Корея: відновлення повоєнної економіки. uifuture.org. URL: <https://uifuture.org/publications/koreya-vidnovlennya-povoyennoyi-ekonomiky/> (дата звернення: 15.11.2023).

54. Мигал М. Дослідження практик відновлення країн після руйнації: Південна Корея. iaa.org.ua. URL: <https://iaa.org.ua/articles/doslidzhennya-praktyk-vidnovlennya-krayin-pislya-rujnacziyi-pivdenna-koreya/> (дата звернення: 15.11.2023).

55. Юрків Ю. Від руїн до світового лідерства в економіці. Як зруйнована Німеччина після Другої світової війни завдяки реформам змогла вийти на олімп світової економіки? Економічна правда. URL:

<https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/27/688588/> (дата звернення: 15.11.2023).

56. Нова книга про повоєнну відбудову Японії. Японське економічне диво. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/22/695319/> (дата звернення: 24.11.2023).

57. Бородіна О.А., Ляшенко В.І. Повоєнне відновлення економіки: світовий досвід та спроба його адаптації для України. Вісник економічної науки України. 2022. № 1 (42). С. 121 – 134.

58. Проблеми та перспективи розвитку стратегічних галузей промисловості України. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/problemu-ta-perspektyvy-rozvytku-stratehichnykh-haluzey-promyslovosti> (дата звернення: 24.11.2023).

59. Перспективи модернізаційних зрушень у промисловості України в процесі євроінтеграції. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/perspektyvy-modernizatsiynykh-zrushen-u-promyslovosti-ukrayiny-v-protsesi> (дата звернення: 27.11.2023).

60. Цифрова трансформація економіки України в умовах війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/tsyfrova-transformatsiya-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh-viynu-zhovten-2023> (дата звернення: 27.11.2023).

61. Богдан Данилишин. Якими мають бути стратегічні напрями відбудови національної економіки. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/1/691022/> (дата звернення: 27.11.2023).